

bitig Edebiyat Fakültesi Dergisi

bitig Journal of Faculty of Letters

(Cilt/Volume: 5, Sayı/Issue: 9, Haziran/June 2025)

Tuhfetü's-Seniyye'de Bitki İsimleri ve Faydaları*

Ramazan Tugay ÖZDEMİR

Dr.

Bağımsız Araştırmacı

rtugayozdemir@gmail.com

 ORCID 0000-0002-5318-1031

Araştırma makalesi/Research article

Geliş Tarihi/Received: 10.02.2025

Kabul Tarihi/Accepted: 19.02.2025

Atıf/Citation

Özdemir, Ramazan Tugay (2024). *Tuhfetü's-Seniyye'de Bitki İsimleri ve Faydaları*. *bitig Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 5 (9), 16-46.

Bu makale iThenticate, turnitin, intihal.net programlarından biriyle taranmıştır.
This article was checked by iThenticate, turnitin or intihal.net.

* Bu makale Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı'nda Prof. Dr. Saadet Karaköse danışmanlığında yazar tarafından 2024 yılında tamamlanan *Deşîş Mehmed'in et-Tuhfetü's-Seniyye İle'l-Hazreti'l-Haseniyye İsimli Farsça-Türkçe Sözlüğü (İnceleme, Metin, Dizin, Tıpkıbasım)* başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

Öz Bu çalışma, XVI. yüzyılda Deşîşî Mehmed Efendi tarafından yazılan *Tuhfetü's-Senîyye* adlı sözlükte geçen bitki isimleri ve bu bitkilerin halk hekimliğindeki kullanımını ele almaktadır. *Tuhfetü's-Senîyye*, yalnızca bir Farsça-Türkçe sözlük olmanın ötesinde, dönemin kültürel, bilimsel ve tıbbi birikimlerini yansıtan önemli bir eserdir. Sözlük, Farsça kelimelere Türkçe karşılıklar sunarken, aynı zamanda astronomiden botaniğe, geleneksel tıptan halk inançlarına kadar geniş bir konu yelpazesini kapsamaktadır. Çalışmada, sözlükte yer alan bitki isimleri alfabetik sırayla verilmiş, bu bitkilerin hangi hastalıkların tedavisinde kullanıldığı ve halk hekimliği içerisindeki yeri incelenmiştir. Türk tıp tarihi bağlamında değerlendirildiğinde, Türklerin tıp anlayışının Orta Asya'dan Osmanlı İmparatorluğu'na ve modern Türkiye'ye kadar uzanan köklü bir geçmişe sahip olduğu görülmektedir. İlk dönemlerde Şamanizm'in etkisi altında gelişen Türk tıbbı, İslamiyet'in kabulüyle birlikte bilimsel bir temele oturmuş, Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde bimarhaneler (hastaneler) kurulmuş, hekimlerin yetiştirildiği medreseler açılmıştır. XIII. yüzyıldan itibaren Arapça ve Farsçadan yapılan çevirilerle başlayan tıp literatürü, XIV. yüzyıldan itibaren Türkçe eserlerle zenginleşmiş ve XV. yüzyıldan sonra telif eserlerin sayısı hızla artmıştır. Osmanlı döneminde tıp kurumsal bir yapıya kavuşmuş, hekimbaşılık kurumu oluşturulmuş ve tıbbi bilgi birikimi çeşitli eserler aracılığıyla sistematik hâle getirilmiştir. *Tuhfetü's-Senîyye*, dönemin halk hekimliği uygulamalarına ışık tutan önemli bir kaynaktır. Sözlükte geçen bitki isimleri, hem halk arasında kullanılan geleneksel ilaçları hem de dönemin hekimlerinin bitkisel tedavi yöntemlerini anlamamıza yardımcı olmaktadır. Eserde; bitkilerin ilaç, panzehir ve besin olarak kullanımı hakkında detaylı bilgiler verilmiş, bazı bitkilerin farklı kültürlerde nasıl adlandırıldığına ve hangi hastalıklarda kullanıldığına dair açıklamalar yapılmıştır. Sonuç olarak, *Tuhfetü's-Senîyye*, yalnızca bir dilbilim kaynağı değil aynı zamanda halk hekimliği ve botanik bilgisi açısından da önemli bir başvuru eseridir. Bu çalışma, Osmanlı dönemi tıbbi uygulamalarını anlamak ve bitkilerin geleneksel tıptaki yerini kavramak açısından değerli veriler sunmaktadır.

Anahtar sözcükler: *Tuhfetü's-Senîyye*, *Lügat-ı Deşîşî*, halk hekimliği, bitki isimleri sözlüğü, Osmanlı tıbbı

Plant Names and Their Benefits in *Tuhfetü's-Senîyye*

Abstract This study examines the plant names mentioned in *Tuhfetü's-Senîyye*, a dictionary of 16th century written by Deşîşî Mehmed Efendi, and their use in folk medicine. *Tuhfetü's-Senîyye* is not merely a Persian-Turkish dictionary; it is also a significant work reflecting the cultural, scientific, and medical knowledge of its time. While providing Turkish equivalents for Persian words, the

dictionary covers a wide range of topics, including astronomy, botany, traditional medicine, and folk beliefs. This study presents the plant names in alphabetical order and explores their medicinal properties and role in folk medicine. From a historical perspective, Turkish medicine has evolved from its roots in Central Asia to the Ottoman Empire and modern Turkey. In its early phases, Turkish medicine was influenced by Shamanism, where shamans used herbal remedies, prayers, and rituals to treat illnesses. With the adoption of Islam, medical advancements accelerated, and Turkish scholars benefited from the scientific and medical knowledge of the Islamic world. During the Seljuk and Ottoman periods, hospitals (bimarhanes) were established, medical education was institutionalized through madrasas, and physicians studied the works of prominent Islamic scholars such as Avicenna and Rhazes. Beginning in the 13th century, medical literature in Anatolia expanded through translations from Arabic and Persian, and by the 14th century, original Turkish medical works began to emerge. By the 15th century, the number of Turkish medical books had increased significantly, contributing to the systematic development of medical knowledge. *Tuhfetü's-Seniyye* serves as an important source for understanding folk medicine practices of the period. The plant names recorded in the dictionary shed light on both traditional remedies used by common people and the herbal treatments employed by physicians of the time. The work provides detailed information on the medicinal, antidotal, and dietary uses of various plants, offering insights into how these plants were named and applied across different cultures. In conclusion, *Tuhfetü's-Seniyye* is not only a linguistic resource but also a valuable reference for folk medicine and botanical knowledge. This study contributes to understanding the medical practices of the Ottoman period and the role of plants in traditional healing methods.

Keywords: *Tuhfetü's-Seniyye*, *Lughat-i Desbişi*, folk medicine, dictionary of plant names, Ottoman medicine

Giriş

İnsanlar geçmişten beridir hastalıklarına şifa aramak için çeşitli yollara başvurmuştur. Bunlardan biri de bitkilerle olan tedavi yöntemleridir. Bitkilerin faydalarını arayan insanoğlu geçmişte bunu deneme-yanılma yöntemiyle gerçekleştirmiştir. Daha sonrasında bitkilerin faydalarını ve zararlarını çözen insan, bunları kategorilere ayırmıştır. İlerleyen dönemlerde tıbbın gelişmesiyle birlikte bu bitkiler ilaç ya da panzehir olarak kullanılmıştır. “İlk insanlar yaşamlarını sürdürebilmek için doğada bulunan birçok bitki türünü günlük diyetlerine eklemişlerdir. Doğada aynı ortamı paylaştıkları evcil ve vahşi hayvanların davranışlarını inceleyerek zararlı olmadığını düşündükleri bitkileri yiyecek

zinciri içerisine eklemiş, farklı etkilerini gördükleri diğer bitkileri de tedavi amaçlı kullanmaya başlamışlardır” (Özdemir & Erdal, 2021, s. 58).

Türk hekimliği, Orta Asya'dan Osmanlı İmparatorluğuna ve modern Türkiye Cumhuriyeti'ne kadar uzanan geniş bir tarihsel süreci kapsar. Bu süreçte, tıbbi bilgi birikimi ve uygulamalar kültürel, sosyal ve bilimsel değişimlerle gelişerek günümüze ulaşmıştır.

Türklerin tıp alanındaki ilk uygulamaları, Şamanizm'in etkisi altında şekillenmiştir. Şamanlar, bitkisel ilaçlar, dualar ve ritüellerle hastaları iyileştirmeye çalışmışlardır. Bu dönemde hastalıklar genellikle kötü ruhların etkisiyle ilişkilendirilmiş ve tedavi yöntemleri mistik uygulamalarla birleştirilmiştir. Ayrıca, Türkler doğaya hâkim bir toplum oldukları için birçok şifalı bitkiyi tanımış ve kullanmışlardır.

Türklerin İslamiyet'i kabul etmesiyle birlikte tıbbi gelişmeler hız kazanmıştır. Türkler, İslam dünyasının bilim ve tıp alanındaki birikiminden yararlanarak kendi tıp anlayışlarını geliştirmişlerdir. Büyük Selçuklular ve Anadolu Selçukluları döneminde hastaneler (bimarhaneler) kurulmuş, tıp eğitimi veren medreseler açılmış ve hekimler, İbn Sina ve Razi gibi büyük İslam tıbbi âlimlerinin eserlerini inceleyerek uygulamalarını geliştirmişlerdir. “Anadolu sahasında XIII. yüzyıldan itibaren tercümeyle başlayan Türk ilmi, XIV. yüzyılda hem tercüme hem de telif eserlerle kendini göstermiştir. XIII. yüzyılda ilmî ve edebî eserlerde yazı dili olarak kullanılan Arapça ve Farsça, Beylikler dönemi ile yerini Türkçeye bırakmaya başlamıştır. Bu dönem eserlerinde, dönemdeki siyasi olaylardan kaynaklı da olsa Türkçeleşme akımı hissedilmektedir. Her alanda olduğu gibi tıp ilmi de genellikle tercüme ve derleme eserlerle kendini göstermiştir. Anadolu sahasında tıp alanında verilen ilk Türkçe eserler 14. yüzyılda görülmüştür. 15. Yüzyıldan itibaren Türkçe tıp kitaplarının sayısı hızla artmış, müellifler faydalandıkları kaynakları belirterek eserlerine kendi fikirlerini eklemişlerdir” (Sofuoğlu, 2017, s. 1)

Osmanlı İmparatorluğu döneminde tıp kurumsal bir kimlik kazanmıştır. II. Bayezid Darüşşifası ve Süleymaniye Darüşşifası gibi büyük sağlık kompleksleri, Osmanlı'nın tıp alanındaki ileri düzeydeki anlayışını yansıtmaktadır. Osmanlılar, tıp eğitimine büyük önem vermiş ve hekimbaşılık gibi idari görevler ihdas ederek sağlık sistemini düzenlemişlerdir.

İslam kültüründe ve onun etkisindeki Türk biliminde de bitkiler hakkında birçok kitap yazılmıştır. Yukarıda belirttiğimiz üzere bu kitaplar hem çeviri hem de telif eser olarak karşımıza çıkmaktadır.

Anadolu Sahasında Yazılmış Tercüme ve Telif Tıp Eserleri

Daha önce bahsettiğimiz üzere İslam'ın etkisiyle Anadolu sahasında birçok tercüme ve telif tıp eseri yazılmıştır. Bunların çoğu Müslümanların ve müminlerin sağlıklarının bozulması durumunda nasıl davranılacağı ile ilgilidir. Hz. Muhammed'in de “Çoğu insanın farkına varamadığı iki nimet vardır

ki, onlar sağlık ve boş vakittir” (Buhari, 6412) şeklindeki hadisi nedeniyle bu alanda da eserler verilmiştir. Öyle ki Tıbb-ı Nebevî adıyla da tıp eserleri yazılmıştır. Aşağıda vereceğimiz eserler Anadolu sahasında yazılan Türkçe tıp eserleridir.

Tuhfe-i Mübârizî, Hekim Bereket

Tuhfe-i Mübârizî, bilim dünyasına Mahmud Mes’ud Koman tarafından tanıtılmıştır. “Hekim Bereket tarafından İbni Sinâ’nın Kanun’u esas alınarak yazılmış olan bu eser, ön sözünden anlaşıldığı üzere aynı yazar tarafından ilk olarak Lübâbü’n-Nühab adıyla Arapça olarak yazılmış, daha sonra yine kendisi tarafından Farsçaya ve nihayet Türkçeye çevrilmiştir” (Erdağı, 2000, s.48). Bu eser, Adnan Adıvar’a göre de Anadolu’da yazılan ilk Türkçe telif eser olarak kabul edilmektedir. “Eserin mukaddimesine göre Hekim Bereket kitabını, İbni Sinâ’nın Kanun kitabındaki bazı bölümlerden seçmeler yaparak düzenlemiş; bitkiler, tedavi ve ilaç hazırlama hakkında kendi deneyimlerinden bazı bilgiler eklemiş ve her bölümün daha iyi anlaşılabilmesi için ayrıca daireler çizmiştir (Erdağı, 2000, s. 49).

Edviye-i Müfrede, Geredeli İshak b. Murad

Adnan Adıvar’a göre bu eser 13. Aydınoğullarından Umur Bey tarafından İbnü’l-Baytar’ın “Kitabü’l-Cami’ fî’l-Edviyeti’l-Müfrede” eserinden kısaltılarak Türkçeye kazandırılmıştır. “Yazar, eserin başında eserin iki bölümden oluştuğunu belirtir. Birinci kısımda faydalı otlar ve bu otların özellikleri anlatılır. İkinci kısımda ise bazı hastalıkların sebebi, teşhisi ve tedavisi anlatılır. İkinci kısım dört makaleden oluşur. Yazarın iki kısım olarak belirtmesine rağmen bu iki kısımdan sonra iki bölüm daha vardır. Üçüncü bölümde Zeyneddin bin İsmailü’l-Cürcanî’nin eseri olan Zahire-i Harezmsâhi’den ve İbn-i Sina’dan naklen verilen bazı makaleler vardır. Dördüncü bölümde ise Arapça-Farsça-Türkçe terimler sözlüğü bulunmaktadır” (Aydeniz, 2008, s. 7-8)

Tercüme-i Kâmilü’s-Sinâ’a (Kitâbü’l-Melikî)

İranlı tıp âlimi olan Ali ibn Abbas el-Mecûsî’nin bu eseri 13. yüzyıla kadar hem İslam dünyasında hem de Avrupa’da ders kitabı olarak okutulmuştur. “Ali ibn Abbas’ın en önemli eseri Kâmilü’s-Sinâ’atî’t-Tıbbiyye’dır. Eser Ali ibn Abbas’ın özel hekimi olduğu Büveyhî hükümdarlarından Adudüddavle’ye ithafen yazılmıştır” (Böler, 2014, s. 14). “Kâmilü’s-Sinâ’atî’t-Tıbbiyye İbni Sina’nın Kanun’u yazılncaya kadar Doğu hekimliğinin baş kaynaklarından birisi olmuştur. Ali ibn Abbas eserin ön sözünde kendinden önceki büyük tıp eserlerini inceler. Mesela Hipokrat’ın aforizmalarının kısa olduğunu ve Galen’in türlü türlü hastalıklardan bahsederek toplu ve etraflı bir kitap yazmadığını Zekeriya Er-Razi’nin El-Hâvî’sinin zayıf noktaları bulunduğunu saydıktan sonra kendisinin daha düzenli bir yol tutacağını söyler.” (Böler, 2014, s. 14).

Ali ibn Abbas tarafından yazılan Kâmilü's-Sinâ'atî't-Tıbbiye adlı eseri Türkçeye de birçok kez tercüme edilmiştir. “Ali ibn Abbas'ın eseri Kâmilü's-Sinâ'atî't-Tıbbiye'nin tespit edilen üç çevirisi vardır. Bunlardan ilki İnebey (Bursa) Yazma ve Basma Eserler Kütüphanesinde bulunmaktadır. ... Kâmilü's-Sinâ'atî't-Tıbbiye'nin bir başka tercümesi İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Tıp Tarihi Enstitüsü Kütüphanesinde 4480 numarada kayıtlıdır. ... Kâmilü's-Sinâ'a adıyla kayıtlı bir başka eser Manisa İl Halk Kütüphanesi 1853 numarada yer almaktadır. 53 varaklık eser, talik yazı ile yazılmış olup, 32x21.5 (24x15.5) cm ebatlarındadır.” (Böler, 2014, s. 17-18-19).

Müntahab-ı Şifâ, Hekim Celâlüddin Hızır (Hacı Paşa)

Hacı Paşa olarak bilinen ve Anadolu'nun İbn Sinâ'sı olarak anılan Hekim Celâlüddin Hızır'ın Müntahab-ı Şifâ adlı eseri Anadolu'da yazılan ilk tıp kitapları arasında yer almaktadır. “Aydınoglu İsa Bey için Arapça yazdığı *Şifau'l-Eskam ve Devau'l-Alam* adlı tıp kitabından seçtiği bölümleri Türkçeye çevirerek meydana getirdiği tıp kitabıdır (Akarsu vd., 2020, s. 5). “Hacı Paşa'nın Aristoteles, Hippokrates, Ephesoslu Rufus, İbn Sina, Hekim İshak, Medayini, Ebu Cüreyh, Muhammed bin Zekerriya, Hekim Huneyn gibi dönemlerinin önemli Batılı ve Doğulu hekimlerinden aldığı tedavi yöntemlerini uygulamış olduğu, gerektiğinde kendi geliştirdiği metotları da ekleyerek tavsiye ettiği görülmektedir.” (Akarsu vd., 2020, s. 18).

Tervîhü'l-Ervah, Ahmedî

Bu eser, Ahmedî'nin en büyük mesnevisi özelliğini taşımaktadır. Aynı zamanda Türk edebiyatında da yazılan ilk manzum tıp kitabı olarak karşımıza çıkmaktadır. “Ahmedî'nin Tervîhü'l-Ervah'ında Arapça ve Farsça bitki adlarından yararlanıldığı gibi çok sayıda Türkçe bitki adları da karşımıza çıkmaktadır” (Özer, 2023, s. 20). Ahmedî, Tervîhü'l-Ervâh isimli eserin ön sözünde bu eseri neden yazdığını açıklamıştır. “Ahmedî, Tervîhü'l-Ervâh'ın dibâcesinde 4a/44 “düzelm tıbda birkaç kavânin / ki ola tuhfe-yi şâh-ı selâtin” beyitiyle tıbbâ ait bazı meselelerden bahsedeceğini söyleyerek, ismini zikretmemekle birlikte bunu Süleyman Çelebi namına yazmıştır.” (Özer, 1995, s. 12).

Yâdigâr-ı İbn-i Şerîf

Yâdigâr isimli eser 15. Yüzyılda yazılan tıp kitapları arasında yer almaktadır. Bu eser Tabib İbn-i Şerîf tarafından kaleme alınmıştır. İbn-i Şerîf, Yâdigâr adlı eserini, Müslüman ve müminlerin sağlıkları bozulduğunda ve hastalandıklarında ihtiyaç duyacakları bilgileri sunarak, onların iyileşmelerine ve şifa bulmalarına yardımcı olmak amacıyla kaleme almıştır (Altıntaş, 2017). İbn-i Şerîf, bu eserinde, tanınmış tıp kitaplarından pek çok önemli ve faydalı bilgiyi özenle derleyerek sade ve öz bir şekilde sunduğunu belirtir. Bu tür inceliklerin ve faydaların her kitapta bulunamayacağını vurgulayarak, bilginin değerini ve seçkinliğini ön plana çıkarır. Ona göre,

olgunluk ve fazilet sahibi kimselerin asıl gayesi de bu tür derinlikli bilgilere ulaşmaktır (Altıntaş, 2017).

Mütercimi Belli Olmayan Bâh-nâme-i Pâdişâhî Tercümesi

Bu eserin müellifi ve tercüme tarihi belli değildir. “Yazmanın tamamı 36 varaktır. Her sayfada 13 satır mevcuttur. Nüshanın istinsah tarihi ve müstensihi belli değildir. Eserin giriş kısmında Sultan Yakup bin Devlet Han adına tercüme edildiği belirtilmiştir. Germiyan Beylerinden II. Yakup Bey (1388–1390) ve Sultan Yakup bin Devlet Han (1402–1428) adına yapılmış bir çeviridir. Nâsır-ı Tûs’ın (ö: H.672/M.1273), Farsça yazılmış Bâh-nâmesi’ne atfen yazılmıştır.” (Karaman, 2019, s. 17).

Kitâb-ı Müntahab, Abdülvehhâb bin Yûsuf ibn-i Ahmed el-Mârdânî

Abdulvehhâb bin Yusuf, Osmanlı sarayına sunulan ilk Türkçe tıp kitabı olarak kabul edilen Müntahab-ı Fit’t-Tıbb adlı eseri kaleme almış ve bu eserle tanınmıştır. “Müntahab-ı Fit’t-Tıbb, müellifi’nin muteber kitaplardan alıntılar yaparak derlediği ve kendi bilgi, görgü ve tecrübeleriyle şekil verdiği bir tıp kitabıdır. Eser, genel tabâbet konusunda yazılmış ; insan anatomisinden, insana ait hastalıklardan, hastalıklarda kullanılacak ilaçlardan, ilaçların prospektüslerinden, bu hastalıkların ameliyat veya ilâçla tedavisinden, mizaçtan, mizaca etki eden faktörlerden, gıdalardan, gıdaların özelliklerinden, bitkilerden ve bitki terkiplerinden kısaca insan hayatına bağlı olarak tıpla ilgili ve ilişkili hemen her konudan bilgilerin verildiği önemli bir kaynaktır.” (Güven, 2005, s. 9).

İlyâsiyye, Şirvanlı Muhammed bin Mahmud

Şirvanlı Mehmed bin Mahmud 15. yüzyılın ilk yarısında adını duyurmuş meşhur bir hekimdir. O yazdığı birçok bilimsel eserlerle kayıtlara geçmiştir. Bu eserlerden biri de Menteşeoğullarından İlyas Bey adına yazdığı İlyâsiyye adlı eseridir. Yazar, bu eseri önce Arapça yazmış daha sonra İlyas Bey’in isteği üzerine Türkçeye çevirmiştir. Eski Anadolu Türkçesi dil özelliklerine sahip olan eserde birbirinden farklı konulardan bahsedilmektedir. “Eser, bir mukadime ve on altı baptan oluşmuştur. Mukadime kısmında Allah’a, Hz. Muhammed ve onun ashabına övgüde bulunmuş ardından eserin sebeb-i telif kısmına geçmiştir. Birinci bap, insanın faydasına olacak şeylerden bahseder. Bu bölüme bir de fasıl kısmı eklenmiştir. İkinci bap, hayvanların faydaları hakkındadır sırayla çeşitli hayvanların nelere faydalı olduklarına değinilir. Üçüncü bap, hühürün faydalarından bahseder. Bu bapta bir fasıl kısmı daha bulunur, onda da ar kuşundan ve faydalarından bahsedilir. Dördüncü bap, bitkiler hakkındadır.” (Demir Öztürk, 2019, s. 599).

Kemâliyye, Şirvanlı Muhammed bin Mahmud

Şirvanlı Mehmed bin Mahmud'a atfedilen eserlerden bir tanesi de Kemâliyye'dir. "Kemâliyye'nin yazılış amacı ve sebebi göz önüne alındığında tercüme bir eser değil, çeşitli reçetelerin toplandığı yarı telif bir eser olduğu söylenebilir. Eser hazırlanırken daha önce yazılmış olan tıp yazmalarından yararlanılmıştır. Bu eserler yazmanın çeşitli yerlerinde eser veya yazar adı verilerek ya da belirsiz bir şekilde dile getirilmiştir. Bu eserlere gönderme yapmanın asıl nedeni bize göre söylenen reçetelerin doğruluğunu pekiştirmek, okuyucuyu ilacın etkili olduğuna inandırabilmektir." (Şahin, 2005, s. 153).

Tuhfe-i Murâdî, Şirvanlı Muhammed bin Mahmud

Şirvanlı Mehmed bin Mahmud tarafından yazılan bir başka eser Tuhfe-i Murâdî'dir. "Şirvanî'nin, Tığaşı'nın Ezharu'l-Ejkar isimli kitabından yola çıkarak yazdığı Cevhername isimli eserinin ilaveler yapılmış ve genişletilmiş şeklidir. Tuhfe-i Muradî, değerli taşları çeşidi yönleriyle tanıtmak için yazılmış bir eserdir. Anadolu'da yazılan Türkçe ilk tıp kitapları arasında sayılmasına rağmen, bir tıp kitabı olmayıp içinde tıpla ilgili bilgiler bulunmaktadır. Eser, H. 5 Şubat 833 (M. 1430) tarihinde Bursa'da yazılmış ve Osmanlı hükümdarı II. Murat'a sunulmuştur." (Şirvânî, 2012, s. 19).

Sultaniyye, Şirvanlı Muhammed bin Mahmud

Şirvanlı Mehmed bin Mahmud'un diğer bir eseri Sultaniyye'dir. "Bir mukaddime ve on dört bölüm olarak tertip edilmiş, tıpla ilgili bir kitaptır. Eser Osmanlı hükümdarı Çelebi Mehmed'e sunulmuştur." (Şirvânî, 2012, s. 15).

Yemek Kitabı, Şirvanlı Muhammed bin Mahmud

Şirvanlı Mehmed bin Mahmud'un sağlıkla ilgili yazdığı eserlerden birisi de Yemek Kitabı'dır. Şirvânî, Bağdâdî'nin Kitâbü't-tabîh adlı Arapça eserindeki sırayı takip ederek ve eklemeler yaparak telif bir tercüme eseri oluşturmuştur (Şirvânî, 2012). "Oradaki on bölümü on bir bölüm olarak Türkçeye aktarmış, özellikle yemeklerin sağlıkla ilişkilerini anlatan bölümler yazmıştır. Ayrıca, kitabın ilk 106 yaprağı Arapça *Kitabü't-tabîh*'le paralel ilerlerken Arapça eserin bittiği yerden itibaren herhangi bir işaret konulmadan çok sayıda yeni yemek eklenmiştir. İlk bölümde de Arapça kitaptaki bilgiler genişletilerek verilmiştir." (Şirvânî, 2012, s. 16).

Mürşid, Şirvanlı Muhammed bin Mahmud

Şirvânî'nin yazdığı tıp kitaplarından biri de Mürşid adlı eseridir. "Göz hastalıklarından bahseden Mürşid, Şirvanî'nin son eseridir. ... Eserde; gözün anatomisi ve fizyolojisi, göz hastalıkları, bunların belirti ve tedavileri, göz hastalıklarında kullanılan müfret ve mürekkep ilaçlar anlatılmıştır." (Şirvânî, 2012, s. 16).

Ravzatü'l-'ıtr, Şirvanlı Muhammed bin Mahmud

Mehmed bin Mahmud Şirvânî'nin bir eseri de Ravzatü'l-'ıtr'dır. "Eczacılıkla ilgili bir eserdir. On fasıllık mukaddime ile 44 babdan oluşan eserde ilaçlar, içecekler ve güzel kokularla ilgili bilgiler verilir." (Şirvânî, 2012, s. 17).

Türk tıp tarihinde önemli olan eserlerin bir kısmını yukarıda paylaştık. Anadolu sahasında yazılan, tespit ettiğimiz diğer eserlerin isimlerini yukarıdaki sıralamaya bağlı kalarak aşağıda vereceğiz.

Miftâhu'n-Nûr ve Hazâinü's-Sürûr, Hekim Sinoplu Mümin bin Mukbil

Zabîre-i Muradiye, Hekim Sinoplu Mümin bin Mukbil

Hulâsatu't-Tıbb, Hekim Hayreddîn

Tıbb-ı Neberî Tercümesi (Eş-Şifâ fî-Ehâdîsi'l-Mustafâ), Ahmed-i Dât

Mecmuatü'l-Fevâid, Hekim Beşir Çelebi

Mâ'idetü'l-Hayât, Hoca Akşemseddin

Hazâ'inü's-Sa'âdât, Eşref b. Muhammed

Terceme-i Akrabâdîn, Sabuncuoğlu Şerefeddin

Cerrahiyyetü'l-Haniyye, Sabuncuoğlu Şerefeddin

Mücerrebname, Sabuncuoğlu Şerefeddin

Enmuzecü'l-Tıbb, Seyyid Emir Mehmed Çelebi

Lügat-ı Müşkilât-ı Ecza, Derviş Siyahî-i Larendevî

Mecmuatü't-Tıbb, Derviş Siyahî-i Larendevî

Manzûme-i Siyahî, Derviş Siyahî-i Larendevî

Şifâü'l-Fuad li'l-Hazret-i Sultan Murâd, Hekim Zeynelabidin bin Halîlî

Nizâmü'l-Edviye, Sakızlı İsa Çelebi

Devâü'l-Emrâz, Sakızlı İsa Çelebi

Akrabadîn Tercümesi, Hekimbaşı Nuh Efendi

Tedbîrü'l-Mevlûd, Ayaşlı Hekim Şabân Şifâ'î

Şifâ'iyye fi't-Tıbb, Ayaşlı Hekim Şabân Şifâ'î

Resâilü'l-Müşfiye li'l-Emrâzî'l-Müşkile, Hayatizâde Mustafa Efendi

Risâle-i Sevdâ-i Merakiyye, Hayatizâde Mustafa Efendi

Risâle-i Marîz-i Efrenc, Hayatizâde Mustafa Efendi

Risâle-i Pelika, Hayatizâde Mustafa Efendi

Risâle-i Rediye, Hayatizâde Mustafa Efendi

Tuhfetü'l-Erîbî'n-Nâfia li'r-Rûbânî ve't-Tabîb, Hezarfen Hüseyin Efendi

Lisanü'l-Etibbâ, Hezarfen Hüseyin Efendi

Fibrüstü'l-Evrâm, Hezarfen Hüseyin Efendi

Tercüme-i Müfredât-ı İbn-i Baytar, Hekim Rindanî

Teşrihü'l-Ebdân, Şirvanlı Şemseddin-i İtâkî

Tercümân-ı Kibale-i Feylusufân, Şirvanlı Şemseddin-i İtâkî

Gâyetü'l-İtkân fî Tedbiri Bedeni'l-İnsân (Nüzhetü'l-Ebdân fî Tercemet-i Gâyeti'l-İtkân), Salih bin Nasrullah

Tıbb-ı Cedîdü'l-Kimyâ (Tercemetü't-Tıbbi'l-cedîdü'l-kimyâ li-Paraselsus), Salih bin Nasrullah

Müfredât-ı Tıbbiye, Fazlîzâde Mehmed Çelebi

Yazar ve Eser Hakkında

Amasyalı Deşîşî Mehmed Efendi lakabıyla da bilinen Mehmed b. Mustafa b. Lutfullah hakkında kaynaklarda yer alan bilgi azdır. Yukarıda da bahsettiğimiz gibi Mısır'da bir müddet kalan ve burada Deşîşe memurluğu yapan Mehmed Efendi, Deşîşî lakabını buradan almaktadır. Bursalı Mehmed Tahir *Osmanlı Müellifleri* adlı eserinde

“İlm-i lügat mütehasşislerinden lisan-ı Farisinin gavâmızına vakıf bir zat olup Amasyalıdır. Mısır emîrî'l-ümerası Hasan Paşa namına 988'de [1580-81] telif ettiği Tuhfetü's-Seniyye ile Hazretî'l-Haseniyye ismindeki lügat-i Farisiyyesi beyne'l-ulema ve'l-üdeba Lügat-i Deşîşî namıyla maruftur ki lügat-i Farisiyyeyi Türkçe mukabilleriyle şerh etmiştir. Bu lüğatin 1080 [1669-70] tarihinde telhis edilmiş bir nüshası Kütübhane-i Umûmi'de mevcuddur.” (Bursalı Mehmed Tahir, 2016, s. 319).

diyerek yazardan bahsetmektedir.

Bursalı Mehmed Tahir'in verdiği bilgiye göre Deşîşî Mehmed Efendi eserini 1580-81 yıllarında yazmıştır. Mehmed Efendi yazdığı bu eseri Mısır Beylerbeyi Hasan Paşa'ya sunmuştur. Yazar eserinin ilk bölümünde iki adet mukaddime yazmıştır. İlk bölümde Farsça dil bilgisi kurallarından, Fars dilinin dönemlerinden bahsettikten sonra sözlüğü neden yazmak istediğini belirtir ve daha sonra eseri yazarken hangi kaynaklardan yararlandığını da ekler. İkinci bölümde ise Sasânî padişahları, Derî Farsçası, Farsçaya neden Derî dendiği, bu dilde yer alan Arapça kelimeler ve Arapça alfabesinde yer almayan “pe”, “çe”, “je” ve “gef” harfleri hakkında bilgi verir. Bölümün devamında ise Farsça gramerinden; Farsça isimlerden ve türlerinden, mastar yapılarından, fiillerin geçmiş zaman, geniş zaman köklerinden ayrıca bu kökleri kullanarak nasıl kelime türetilceği ile ilgili kuralları açıklamıştır.

Sözlükler, sözcüklerin karşılığını vermesinin yanında bir milletin kültürünü taşıma, bir dilin söz varlığını koruma vb. görevleri de üstlenmiştir. Türk dilinin ilk sözlüğü *Divanü Lügati't-Türk* tüm bu görevleriyle karşımıza çıkar. Daha sonra yazılan sözlükler de benzer görevleri üstlenerek birçok kelimeyi günümüze kadar taşımış ve unutulmasını engellemiştir. Aynı zamanda Türkler iletişim

kurdukları toplumların dilini ve kültürünü tanımak için de sözlükler oluşturmuş ve bunlardan yararlanmıştır. Bunların başında da Arapça – Türkçe ve Farsça – Türkçe sözlükler gelmektedir. Başlarda manzum sözlük şeklinde ortaya çıkan bu çalışmalar daha sonra mensur sözlük geleneği olarak devam etmiştir. Dillerin dönem dönem sahip olduğu öneme göre de sözlükler hazırlanmıştır. Türklerin İslam dinini kabul etmesiyle birlikte ortaya çıkan Arapça – Türkçe sözlük geleneği daha sonra yerini Farsça – Türkçe sözlük geleneğine bırakmıştır. XVI. yüzyılda Deşîşî Mehmed Efendi tarafından yazılan *Tuhfetü's-Seniyye ile'l-Hazreti'l-Haseniyye* isimli sözlük de bunlardan biridir (Özdemir, 2024).

Lügat-ı Deşîşî adıyla da bilinen bu sözlük Farsça sözcüklerin Türkçe karşılıklarını vermektedir. Mısır'da bulunduğu dönemde Deşîşe memurluğu yapan Mehmed Efendi hem geçmişte yazılan sözlüklerden yararlanmış hem de saha çalışması yaparak bu sözlüğü meydana getirmiştir. Daha önce yazılan sözlüklerin bazılarında gördüğü hataları düzeltmeye çalışması da bu sözlüğü yazma ihtiyacını doğurmuş ve eserin önsözünde bunu dile getirmiştir.

Deşîşî Mehmed Efendi, *Tuhfetü's-Seniyye* adlı eserinde Farsça sözcüklerin karşılığını vermesinin yanında Fars kültürüne dair birçok ayrıntıyı da açıklamıştır. Bunları açıklarken aynı zamanda sahip olduğu Türk kültüründen de yararlanmış ve Türkçede nasıl geçtiğinden bahsetmiştir. Fars dilinin gelişimi, astronomi, giyim tarzları, dinle ve tarihle ilgili olaylar, yemek kültürü gibi konularla birlikte birçok bitkiden ve yer yer bunların faydalarından da bahsetmiştir.

Eserin, 'Türkiye'de şu ana kadar tespit edilen nüshaları şöyledir:

Afyon, Gedik Ahmet Paşa İl Halk Ktp. 1845

Ankara, Milli Ktp. Bes. A(4937)

İstanbul, Atıf Ef. Ktp. 2716,

İstanbul, Köprülü Ktp. M. Asım Bey 656, 657, 658, 659, 660

İstanbul, Fazıl Ahmed Paşa 1520

İstanbul, Nuriösmariye Ktp. 4280, 4281, 4282, 4283

İstanbul, Süleymaniye Ktp.; Ayasofya 4745, Damat İbrahim 1118, Esad Ef 3210, 3211, Fatih 5243,

Hamidiye 1392, H. Hüsnü Paşa 1098, Lala İsmail 645, Laleli 3558, Reisülküttap 1110, Süleymaniye 989,

Yeni Cami 1157, Yusufaga 368

İstanbul, Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. Bağdat Köşkü 383, 384; III. Ahmed 2755, 2756, 2757

Kayseri, Râşid Efendi Ktp., Râşid Ef. Eki 1061

Konya, Yusufaga Ktp. 7517

Eserin, yukarıda verilen 'Türkiye nüshalarının yanında Mısır, İran ve Avusturya'da da nüshalarının olduğu görülmüştür.

Deşîşî Mehmed Efendi, daha önce belirttiğimiz gibi eserin ilk mukaddimesinde neden bu sözlüğü yazmaya gerek duyduğunu ve sözlüğü yazarken faydalandığı kaynakları belirtmiştir. Bu kaynaklar arasında *Hâlimî Lüğati*, Hatîb Rüstem-i Mevlevî'ye ait *Vesîletü'l-Makâsîd* eseri, *Karabîsârî Lüğati*, *Nimetullah Lüğati* ve *Dakâyîku'l-Hakâyık* adlı sözlükler bulunmaktadır.

Yazar eserini bir tertîb üzerine kurmuştur. *Tuhfetü's-Senîyye* isimli eserinin kelime maddelerinin diziminde ilk ve son harfleri esas almıştır. Maddelerin son harfleri bâb olarak kabul edilmiş daha sonra bu bâblar Arap alfabesi düzeninde sıralanmıştır. Bunu da eserin mukaddimesinde *Sûret-i Tertîb-i Lügat* başlığıyla açıklamıştır.

Tuhfetü's-Senîyye sözlüğü Farsçaya ve Türkçeye dair birçok sözcüğü içerir. Bu söz varlıklarını içermesinin yanında eserin içinde yazarın kendi dağarcığında yer alan latife, nükte, rivayet, hikâye, efsane ve manzum parçalara da rastlanmaktadır. Kelimelerin karşılığını vererek bir sözlük özelliği gösteren eser bunun yanında mitoloji, coğrafya, tarih, astronomi, gastronomi, musiki, tabî ilimler, tıp, botanik ve halk hekimliği gibi sözlük dışı konuları içermesiyle de dikkat çekmektedir (Özdemir, 2024).

Tuhfetü's-Senîyye'de Yer Alan Bitki İsimleri ve Halk Hekimliği

Bitkiler, insanlık tarihinde binlerce yıldır hem yemek olarak hem de tedavi amaçlı kullanılagelmiştir. İnsanlar bitkileri ilkel çağlardan beri ya büyü vb. amaçlar için ya da bir hastalığın tedavisinde kullanmışlardır. İnsanlık geliştikçe tedavi amaçlı kullanılan bitki sayısı da günden güne artmıştır.

“Tedavi maksadıyla kullanılan bitkilerin miktarı, antik çağdan beri, devamlı bir artış göstermektedir. Mezopotamya uygarlığı döneminde kullanılan bitkisel drog miktarı 250 civarında idi. Grekler döneminde 600 kadar tıbbi bitki tanınıyordu. Arap-Fars uygarlığı döneminde bu miktar 4.000 civarına kadar yükselmiştir. 19. asrın başlarında ise bilinen tıbbi bitki miktarı 13.000 sayısına erişmiştir.” (Baytop, 1999, s. 3).

Türk halkının çoğunluklu kırsal bölgelerde yaşaması nedeniyle, yabancı bitkilerle yakından ilgilenmiştir. Bu bitkilerin bir bölümüyle gıda, baharat, boya olarak yararlanmış bir bölümünü de şifalı bitki olarak adlandırarak ilaç olarak kullanmıştır. Bazı bitkiler ise büyü yapmak amacıyla kullanılmıştır.

Günümüzde de Türkiye'de birçok endemik bitkinin yer aldığı bilinmekte ve bu bitkilerle ilgili çalışmalar yürütülmektedir. Anadolu'da ise bitkilerin ilaç olarak kullanılması oldukça eski devirlere dayanmaktadır. “Hititler dönemi tıbbi tabletlerinde bulunan reçete formüllerinde kayıtlı bitki adları bunun bir kanıtıdır. Bu dönemlerde yabancı bitkilerden yararlanıldığı gibi, bazı önemli tıbbi bitkiler, drog elde etmek için yetiştirilmekte idi.” (Baytop, 1999, s. 7).

Tıbbi bitkilerin kullanımı ve bunlarla yapılan tedavi bir kültür ve geleneğe dayalıydı. Bunun için halk hekimliği daha çok eski kasaba ve şehirlerde görülmekteydi. İstanbul'da yer alan Mısır Çarşısı da bunun açık örneği olarak görülmektedir. Buralarda yer alan aktarlar ciddi bir şekilde bu bitkileri halkın kullanımı için sunarlardı.

“Bir eczacı gibi bazı temel bilgilere sahip olması gereken attarın gerek sağlık gerekse ticaret bakımından maddelerin korunma usullerini bilmesi, çabuk bozulan maddeleri de tanınması gerekiyordu. Kurutulmuş çeşitli otlar, yapraklar, kökler, çiçekler, tohumlar, meyvalar ve diğer şifalı otların önemli bir kısmı kuru olarak satılırken bazı ilâçların yapılmasında kullanılan nebâtî, hayvanî ve madenî maddeler (droğlar) ise daha çok basit ve iptidai şekliyle (müfred ilâçlar) tek tek satılırdı.” (Sarı, 1991, s. 94).

Bitkilerin bunca kullanılması doğal olarak onlar hakkında bilgi veren kitapların yazılmasına da vesile olmuştur. Hem tıp kitaplarında hem de sözlüklerde birçok bitki ile ilgili bilgi vardır. “İshak bin Murad tarafından, 1390 yılında Gerede yöresinde yazılan Anadolu'da Türkçe yazılmış bilinen ilk telif kitabı olan *Edviye-i Müfredde* bu tıp kitaplarından birine örnek olarak gösterilebilir” (Önler, 1990, s. 358). Eser hakkında çalışan Mustafa Canpolat çeşitli yönleriyle eseri incelemiş ve bazı bölümlerini yayınlamıştır (Canpolat, 1973). Bunların yanında *Haşâinü's-Saâdât*, *Mücerreb-nâme*, *Müntabâb-ı Şifâ*, *Yâdigâr-ı İbni Şerîf*, Hoca Nusret Efendi tarafından yazılan *Nusret Efendi Risâlesi*, Tarsûsî Osman Hayrî tarafından kaleme alınan *Kenzü's-Sıhbati'l-Ebdâniyye* isimli eserler de şifa amaçlı kullanılan bitkiler hakkında bilgi vermektedir.

Bitki isimleri ve bu bitkilerin faydalarından birçok sözlükte de bahsedilmektedir. Kaşgarlı Mahmud tarafından yazılan Türkçenin ilk sözlüğü *Divanü Lügati't-Türk* adlı eserden başlayarak Anadolu'da yazılan birçok sözlükte bitki isimlerine rastlanmaktadır. Örneğin Kaşgarlı Mahmud “çikin” maddesinin karşılığını şöyle vermiştir: Üzüm bağlarında biten başaklı bir ottur, hayvanlara verilir (Atalay, 1985, s. 414).

Yukarıda da belirttiğimiz üzere Türk halkı genel olarak kırsal alanda yaşadığı için bitkilerle de iç içe bulunmuştur. Özellikle dağ köylerinde yaşayan insanlar zengin bir bitki ismi hazinesine sahiptir. “Bu yörelerde yaşayan halk bitkiler için, bunların dış görünüş ve özelliklerini belirten, çok anlamlı isimler kullanmaktadırlar.” (Baytop, 1999, s. 71).

Türkler milletlerle ilişkileri dolayısıyla Türkçe bitki isimlerinin yanında başka dillerden de bitki isimleri alıp bunları kullanmışlardır. Orta Asya'dan Anadolu'ya göç ederken bir süre İran topraklarında hüküm süren Türkler doğal olarak buradaki birçok sözcüğü Türkçeye katmıştır. Bunların içinde bitki isimleri de vardır.

“Bazı meyve ağaçları (Armut, Badem, Dut, Nar, Şeftali, Zerdali gibi), bazı süs bitkileri (Lale, Nergis, Sümbül, Şebboy, Yasemin, Zambak gibi) ve bazı sebze bitkilerinin (Enginar, Havuç, Ispanak, Işgın, Kamıbahar, Nohut, Patlıcan, Ravent, Rezene, Şalgam gibi) kökenleri Farsçadır” (Baytop, 1999: 74). Ayrıca Araplarla olan dinî ve ticari ilişkiler de birçok bitki isminin Türkçeye

girmesine neden olmuştur. “Bu isimler bilhassa Osmanlı İmparatorluğu zamanında kullanılmış olmasına karşılık halen de Arapça kökenli kelimeler Türkçede kullanılmaktadır. Birkaç örnek olarak Ceviz, Harnup, Haşhaş, Kahve, Kakule, Safran, Salep, Susam ve Zeytin gösterilebilir” (Baytop, 1999, s. 74).

Tuhfetü's-Senîyye sözcük karşılığını vermesi özelliğiyle bir sözlük niteliği gösterir. Bunun yanında daha önce değindiğimiz üzere birçok konudan da eserde bahsedilir. Bitki isimleri ve bunların halk hekimliğinde kullanılışları eserde sık sık karşılaşılan bir durumdur. Deşîşî Mehmed Efendi, neredeyse birçok bitkinin Türkçe karşılığını eserde vermiştir. Deşîşî Mehmed Efendi bu bitkilerden bahsederken genel olarak “otdur”, “dârûdur”, “edviyyedendür”, “tabîbler katında marûfdur” gibi ifadeler kullanmıştır (Özdemir, 2024). Bu çalışmamızda eserde geçen bitki isimleri alfabetik sırasıyla verilecektir. Kimi bitkilerde onların nasıl kullanılacağı ve hangi hastalıklara fayda sağlayacağı da yer almaktadır. Çalışmamızda ulaştığımız bazı bitki isimleri şu şekildedir:

Âb-zâr: Ve bi'l-kasr hevâc ya'ni ta'âma koydıkları ot yem. (087a/25)

Anâğâlîs: Halîmî ve Karahisârî âhirini sîn-i mühmele ile nakl eylediler. Vesîletü'l-Makâsîd sâhibi ve Ni'metî âhirini şîn-i mu'ceme ile yazmışlar. Bir ot adıdır uvacuk yaprakları ve sarı ve kızıl çiçeği olur. Gözinde kîsî olan atıj gözine ekerler def' ider. (158a/23-24)

Âvîşen: Ve bi'l-kasr. Kâkîk didükleri ot ki tabîbler katında sa'ter dimekdür. Şütür-pâ dahî dirler. (251b/26-27)

Âvzâr: Ebzâr ma'nâsına ki aşâ koydıkları ot ve yeme dirler lisân-ı Fârsî'de bâ ile vâv arasında tevâhî var idüğü mirâren zikr olunmuşdur. (088b/15-16)

Bâd-âver: Yelegim yir ve yilpeze ve yaylak ve bir dikenlü otdur bâd-âverde ve bâd-âverd ma'nâsına sâ'ir tafsîli anda beyân olunmuşdur. (091a/20-21)

Bâd-âverd: Bir dikenlü otdur ki harîf faslına yıl öjince bu alınduğün bâd-âverd dirler, bitdüğü mahalde iki arşun mikdârı bâldurî olur, içi boş ve rengi ağrak, tülûrek yaprağı olur. Başî dikenlü ve ucında kızılca küçük çiçeği olur, tohmı isper tohmı gibi olur, ammâ bunun tohmı degirmice olur, kâbız u müceffedür. Şukâ'â didüklerine beşzer kemâl-i müşâhebetden ba'zî tabîbler, şukâ'â ve bâd-âverd ikisi birdür dirler ve hem fi'lde ikisi bile kâbız u müceffedür. Ammâ bâd-âverd ıkvâdur. Ba'zıları boğa dikenî ve çakır dikenîdür didiler. (066b/30-067a/04)

Bâderü: Bâ'-i 'Arabîyle ve feth-i dâlile etübbâ ta'rîb idüp Bâderüc dirler, bûyân balı didükleri ot ve oğul otı ve ba'zî yirlerde tere-i Horâsânî dirler ve yarpuz, 'Arabîde Havk ma'nâsına ve ma'danüs Şems-i Fahrî mânend-i terreî-st çün şâh-siperem ü tabîbân ân-râ bâdrüye nüvîsend ü ân-râ der-edviyye tıbbî nihend dimiş. (297b/02-06)

Bādrencūye: Yarpuz didükleri ot ki yılan, rāyahasından kaçır meşhūrdur, ekser yılanın ini kenārında biter ve yağlı tere. (314b/01-02)

Bād-rūc: Bādrūk lafzının mu'arrebidir. Bir nev' otdur buyan balı dirler. Ve ba'zı yirlerde terre-i Horāsānī dirler. Bād-rū dahı lügattür ve oğul otı ve yarpuz. (051a/22)

Bādrūye: Buyan balı didükleri ot ve oğul otı ve yarpuz ve ma'danūs sā'ir tafsīli bādrū lafzında mezkūrdur. (314b/05-06)

Behrem: Āspūr didükleri ot. (238b/15-16)

Behremān: Ve āspūr didükleri ot, behrem ma'nāsına. (259a/04-05)

Bejgam: Kurt dikenı, afākiyā didükleri dārū-yı ma'rūf anın 'usāresidir. Ni'metī pejga ma'nāsına gelür ki Herekdür ki degeki yirden anınla kaldırlar dimiş. (238a/17-19)

Benc: Bā'-i 'Arabîyle bākūrî didükleri ot beng lafzının mu'arrebidir. Ammā 'avām ıstılāhında esrār didükleridir ki 'Arab haşîş dir. (052a/09)

Beng: Sūkūn-ı nūnla bākūrî didükleri ot, ta'rīb idüp benc dirler, tohmını filūnyā ve bir şa'bsāye katarlar. Ammā ıstılāh-ı 'avāmda esrār didükleri tu'me-i işrārdur, isti'māl idene bengî virürler. (197b/27-28)

Bentāflūn: Beşbarmak didükleri ot, ba'zılar peygamber çiçeği didükleridir, didiler topalak gibi kökleri vardur, kabz olana mücerredür, hak budur ki bentāflūn peygamber çiçeği degildir. Entile-i sevdādur bendāflūn dahı yazılır. (258b/17-20)

Bersyāndār: Māttak didükleri ot ki tabībler katında 'assārū'r-rā'î dirler bersyāndārū ma'nāsına. (094a/219-20)

Bertād: Ferfiyon didükleri dārū. (068a/08)

Berūmend: Sihāh-ı 'Acem sāhibi bā'-i 'Acemîyle tashīh eylemiş, nasıblı kişi ve yimişli ve hāsılı bāğ ve bostān ve otlu sulu ve ekinli yir ve kutlu ve asıllu, asıllu bāzırgān. (068a/30-31)

Bestīnāc: Halāl eyitdikleri ot ki Türkî'de fılar dirler ve artuk söz ma'nāsına. (051b/18)

Betāris: Eyrelti didükleri ot ki tabībler katında serhas dimekile ma'rūfdur. (159b/28)

Bî-dāncîr: Kene otı, etubbā katında harva' dimekle meşhūrdur. (096a/08-09)

Būğc: Çörek otı. (052b/04)

Būğlasan: Sığır dili didükleri ot, gāv-zebān dirler Fārsīde, 'Arabīde lisānū's-sevr dirler, etubbā katında ma'rūfdur. (261a/24-25)

Būstān-efrūz: Ol otdur ki kızıl katīfe gibi çiçeği olur, mehmūz çiçeği ve sultān börki dirler ve beg börki ve gül-i yūsuf da dirler. Ba'zı 'aşşāblar mîr-i 'āşıkāndur dirler. Esahh kavlı evveldür ve ba'zı lar çiğdem ve uruz otına dahı dirler didi ki semiz yaprakları olur. (128b/27-30)

Büdend: Ni'metî yarpaşa dırler dımiş, ve ol bir otdur, na'neye beñzer, ekser sulu yırlerde biter, ve yılan andan ğāyet müteffirdür. (070a/04)

Cārūd: Yandak otı didükleri ki bir dikenlüce otdur, tāze iken turşusun iderler, hār-ı sepîd ü hārçe

Çirce: Güneyik çiçeği ve kaluğan dikenî çerha ma'nāsına. (328b/26)

Çerha: Ve bi'l-kesr kaluğan didükleri ot ki etibbā şukā'a dır. (327a/26)

Çerhale: Çerhale, çerha. Cîm-i 'Acemîyle Sihāh-ı 'Acem sāhibi bi'l-feth ve'z-zamm dımiş güneyik çiçeği ve kaluğan didükleri dikendür ki deve yir, etibbā katında şukā'a dimekile ma'rūfdur. (327a/24-26)

Dāne-i sebz: Ni'metî; Meneviş dırler bir otdur ve yāhūd bir dānedür ki müşhil dārūlara girür dımiş. (131a/18)

Dārū-yı bî-hüş: Ādemüñ 'akl u öğin giderici ot. (172b/32)

Dārū-yı Hüş-ber: 'Akl zāyi' idici ot, dāverî bî-hüş dahı dırler. (102b/08)

Dedenebūr: Kovan otı.(102b/26)

Dehle: Kındıra didükleri ot ki 'Arabîde halfā dırler ve gün didükleri dikenli ot. Ve hasîr sâzı ve koğa didükleri sâz gibi ot ki dehve dahı dırler. (336a/22-25)

Derr: Teşdîd-i rā ile böğürtlen yimişine ve dikenine dahı dırler. Etibbā yanında 'alîk dimekle meşhûrdur. Derrā dahı dırler. Sā'ir esāmîsi anda mezbûrdur. (103b/01-02)

Derrā: Teşdîd-i rā ile çāk-ı derrāy ma'nāsına 'Arabca ceres ü nākūs dırler ve böğürtlen didükleri diken budur ki yimişine ıtlāk olunur. Tabîbler 'ulleyk dırler. Āhiri elifsiz derr dahı lüğatdür. (014a/31-014b/01)

Dîv-dārū: Dîvār-dār ma'nāsına ki bir nev' südlü, ardıç ağacıdır. Şîr-i dîv-dārū dahı dırler. Hār u yābisdür. (301b/21-23)

Dîvdār-vā: Bir nev' arduç ağacıdır ki südi çıkar şîr-i dîvdār-vā dırler. İflāc u lukūh 'ilāclarında ve istirhā'-i 'asab marāzlarında bundan ahsen ü efdāl dārū yokdur. Hār u yābisdür ve ba'zı lar çenār ağacı ve ba'zı lar sanavber-i Hindîdür dımişler. (014b/21-24)

Ebū hāsā: *Nebātâtđan Hass-ı humār dimekile ma'rūf bir otdur.* (007b/25)

Ebzār: Ol otlar ki döğerler ta'āmuğ üzerine ekerler aslda 'Arabî lüğatdür ammā Fārsî'de dahı şāyi' ve zāyi' olmuşdur. (088b/24)

Efşur-ger: 'Assār ya'ni otlardan ve tohmlardan yağ çıkarıcı. (089b/05)

Efzār: Ehl-i san'atuñ āletleri, ālet pîşe kerden ma'nāsına ve ebrāz lafzından ta'cîm olınmuşdur ki ta'ām üzerine eedikleri otlara dırler, evzār dahı dırler bā yirine ki sâni-i hurūf-ı teheccîdür. (089a/28-29)

Enbūs: Ni'metî ot köki ve tere kökine dırler dımiş. (168a/03)

Encere: Isırğan dikenini didükleri ot. (312b/12)

Engüdân: Kâf-ı ‘Acemîyle kasnı didükleri ağır kokulu ot, ‘Arabîde haltût dirler mu’arrebî encüdândur, Karahisârî, ve miftâh ma’nâsına da gelür dimiş. (253b/12-14)

Engüyân: Kenger ü sergle ve sergla didükleri ot. (253b/22-23)

Ernepîz: Vesîletü’l-Makâsîd sâhibi râ’-i mühmele vü zâ’-i mu’ceme ile cā’izdür dimiş. Tarhûn didikleri ot ki yüzerlik tohumını turp içinde toprağa karışdırurlar tarHûn biter. (126b/12-14)

Esâbi’u sufr: Keff-i ‘Âyşe ve keff-i Meryem didükleri nebât. (089a/30-31)

Esel: Ni’metî sazlık otı dimiş Vesîletü’l-Makâsîd ve Câmî’ü’l-Fürs sâhibi sazlık ve ol ot ki aña koğaluk dirler, sazlık yirde biter dimişler. Karahisârî karğıl dimiş. (224b/06-08)

Evzâr: Ta’âma koydıkları ot yem ebrâr ma’nâsına. (090a/14)

Fâfir: Hasîr otı. (116a/20)

Fâşrâ: Uzun güzel didükleri bir ot ki sarmaşık envâ’ındandır. Tabîbler keremetü’l-beyzâ dirler. (019a/21-22)

Feje: Şems-i Fahrî “giyâhî buved saht telh derd-i şikem-râ sūd dâred ü ân-râ giyâh-ı Türkî güyend” dimiş. Ni’metî, ve egir kökine dahı dirler dimiş. (156a/29-156b/02)

Fejgand: Serend didükleri ot ki tabîbler katında üksüt demekle ma’rûfdur, sarmaşık gibi bir otdur, her ne ağaca tolaşa kurudur, râ’-i mühmele ile dahı nakl olunmuşdur, esahh zâ’-i mu’ceme iledür. (080a/05-06)

Ferbîven: Habeş vilâyetinde bir dikenlü ağaçdur ki südi olur. Ol ağacıñ dibine koyun karınlarını pāk idüp korlar ve ol ağacı yir yir yararlar, südi akup ol karınlara tolar etrâf vilâyetlere iledürler dârûlardandır. Kütüb-i tıbbda ferfiyûn zikr olunur, südi murâddur. (282a/22-25)

Ferfir: Pirpirim didükleri ot, baklatü’l-hamkâ ma’nâsına, ‘Arabîdür. (116b/16)

Firîs: Ayrık didikleri ot firîz ma’nâsına. (163b/18)

Firîz: Ayrık didikleri ot. (133b/31)

Fûh: Kızıl boya didükleri ot, etübbâ katında fevvetü’l-sub’ demekile ma’rûfdur. (352b/09)

Ğâje: ‘Avratlar yüzlerine sürdükleri kızılca ki ba’zı yirlerde aña figer dirler, gül-güne ma’nâsına ve englik didükleri ot ki kan gibi kızıl köki olur, halvâcılar ve mûmcılar isti’mâl iderler ve kerde gürûh-ı ‘avratları tâze iken yüzlerine sürerler, ba’zı lar kökine dirler didiler. (349b/21-23)

Ğalıçen: Ve bi’l-kesr yarpuz didükleri meşhûr ot ki yılan râyahasını ğâyetde sevmez dirler ki ini kenârında biter, ol mekânı kurudur. Püzîne ma’nâsına tabîbler fütenc dirler. (282a/02-03)

Ğamlûk: Atuş ülpî ve lif didükleri ot. (231b/10-11)

Ğamlûl: Ve bi’z-zamm. Kunâberî didükleri ot. (231b/01-02)

Ġancār: Ve bi'z-zamm eḡlik didükleri ot ki kökini 'avratlar yüzlerine sürerler kızartmak için ve figer didükleri kızıl ki bakkam ağacıyla ince dülbend pârelerin boyarlar ve hâtûnlar yüzlerine sürerler. (116a/09-11)

Ġarkad: Ve bi'l-kesr, sıçan dikenini ve orman ma'nāsına. (079a/22)

Gāv-çeşm: Öküz gözi didükleri ot ve çiçeği etibbā yanında bahār dimekile ma'rūfdur. (246a/28)

Gāv-zebān: Kāf-ı 'Acemîyle Türkîde sığır dili didükleri ot ki 'Arabca lisānū's-sevr dirler. (284b/21-22)

Gāv-zevān: Gāv-zebān ma'nāsına. (284b/23)

Gendelāş: Kāf-ı 'Acemîyle yiydüren didükleri ot yiydün yumurdaya dahı dirler, hakikatde kokmuş yatur, leşüḡ adıdır. (177a/27-28)

Gendenā: Kāf-ı 'Acemîyle kende didükleri ot ki 'Arab kürrās dir. (021a/20-21)

Gergmān: Kara yonca didükleri ot, handkūk ma'nāsına. (285b/06)

Gezne: Kāf-ı 'Acemî vü zā'-ı 'Arabile ısırgan didükleri ot, etibbā encere dirler. (356b/05-06)

Ġıl: Bukaḡu ve bıçku, Karahisārî ve Hatmî didükleri ot, ḡısil ma'nāsına dimiş. (231b/05-06)

Ġısil: Hatmî didükleri ot ve hıyānet ma'nāsına. (231b/05)

Gihyān: Nî'metî, eyüḡli didükleri ot ve ayı kulaḡı dahı dirler. Etibbā katında fāvāniyā vü 'ūdū's-salīb dimekdür, ma'rūfdur, gihyānā ma'nāsına nakl eylemiş. (287b/18-20)

Girde-pîç: Çevre almak ma'nāsına ve tolanmak ma'nāsına da isti'māl olunur ve aşçılar otunuḡ tohımı. (058a/29)

Girenc: ... ve çörek otı, şünîz ma'nāsına ve birinc ma'nāsına da gelür. (058a/30)

Giyāh-şetîr: Bir nev' otdur ki deve yir, sâ'ir hayvān yimez. (119b/09)

Gür-gendüm: Sığır mantarı didükleri ki ağcarak saruluḡa mā'il toprakdan zāhir olur nohūd mikdārı ve dahı büyücekdür, 'asele katarlar müsekkir olur, on dirhem mikdārını bir rıtl 'arākî bala katarlar, ḡaseyān getürür, kusdurur ammā cimāḡa kuvvet virür ve semirdür bala üç mikdār su komak gerek çok karışdurup çalkayup bir sâ'at mikdārı örtüp kodukdan sonra nebîz olur. Süci gibi tutar bu sebebden buḡa Endülüs vilāyetinde terbiyetü'l-'asel dirler ve ba'zı yirlerde şhamu'l-arz dirler tıb kitāblarında ta'rîb idüp cūr-cendüm dirler. (247b/09-15)

Gür-Giyā: İki kāf-ı 'Acemîyle ayruk didükleri ot gür-giyāh lafzından muhaffefdür. (022a/21)

Güşād: Habtiyāna didükleri ot ki mu'teber edviyedendür. (082b/21)

Gürenc: Kāf-ı 'Acemîyle birinc ma'nāsna ve südli birinc ve çörek otı ve yaşamış toḡan ve atmaca birinc ve çörek otı ma'nāsına. (058b/14-16)

Hafenc: Kara culbān, kuş itmegi didükleri ot ki tabîbler katında tūdrî dimekle ma'rūfdur. (053a/08)

Halā: Taze ot giyāh ma'nāsına. (013b/22-23)

Halender: Güyegü otı etıbbā katında mu'teber dimekle meşhūrdur. Sihāh-ı 'Acem sāhibi āhiri zā'-ı 'Arabî bābında îrād eyledi. (101a/01)

Hāmişe: Serküle didikleri meşhūr ot ki etıbbā katında şeytarac dimekile ma'rūfdur. (330a/21-22)

Hancek: Beneviş yimişi ve kurı, muhkem diken har-ı saht ma'nāsına. Halîmî bir dikendür dimiş. Ve Mahbūbu'l-'Ārifinde yavşan, dermane ma'nāsına dimiş. (203b/21-24)

Hanfec: Ve bi'l-kesr Kara culbān kuş itmegi didükleri ot, hafenc ma'nāsına nūnla fā arasında tekādüm ü tesābuk vardır (053a/16)

Harbuk: Nebātātndan bir otdur iki dürlü olur ak ve siyāh, karasına 'Arab harbuk-i esved, 'Acem harbuk-i siyāh dirler, lisān-ı 'Türkî'de kirpi dirler ba'zı yirlerde tanakıran dirler ve ağına 'Arab, Harbuk-i ebyaz dir, 'Acem harîk-i sefid dir, 'Türkî'de mārūlcuk dirler ve ba'zı yirler gelgaleç dirler. Ba'zı tıbbîler sarmaşık misālî bir otdur, ağır kokusu vardır, dibinüñ lifleri vardır, harîk-i ebyaz oldur dirler ve ba'zı 'aşşāblar merencek gibi bir uvacuk dikenlüce ucı sivri yaprakluca bir otdur, yaprağınun üstünde kızılca yemişcegi biter, kökinüñ büyük lifi olur, harîk-i ebyaz budur didiler, esahh budur ki harîk-i ebyaz mārūlcuk didükleridür. (191a/24)

Hārçe: Bir dikenlü otdur yandık dirler, taze iken sirke ile turşısın iderler, kebbār gibi cāvird ü Hār-sepîd dahı dirler MevlānāHalîmî yandık dikenine beşzer bir dikenlüce otdur dimiş. (330a/09-11)

Harend: Rā'-i mūhmele ile uşyān ya'ni çoğana beşzer bir otdur ki andan göñlek hāsıl olur. Belh vilāyetinde aña halhān dirler, bu ma'nāya zā'-i mu'ceme ile dahı mervî lügatdür. Karahisārî, ve sirken ve çaylak, zağn ma'nāsına da gelür dimiş. (072b/01-03)

Hār-ı sepîd: Yandık didükleri dikenlüce ot ki taze iken turşısın iderler, cāverd ü hārçe dahı dirler. (072a/26)

Hārise-pehlü: Hārise-pehlü, hārise-güşe demürbutrak dikenini didükleri. (300b/09)

Harnüb: Ve bi'z-zamm keçiboynuzı didükleri ki çekirdegine kîrāt ü habbet dirler. Beriyyesi ve bostānîsi olur. Bostānîsine harnüb-ı şāmî dirler. Beriyyesine kayd-ı îrād eylemezler. Ve bir nev'-i diken olur ki harnüb-ı nebatî vü harnüb-ı mağribî vü harnübü's-şevke dirler ve hıyār-ı şenbeye harnüb-ı Hindî dirler. Ve koz dikenini ki āfākiyā anūn 'usāresidür. harnüb-ı Mısırî vü harnüb-ı Kıbtî dirler. Ve enā 'avsin didükleri ota Mısır vilāyetinde harnüb-ı Hinzâr dirler ve yimişine habbū'l-kelebî dirler. (030b/25-29)

Har-zerd: Çāker dikenini didükleri. (072a/25-26)

Hāşā: Ve hem bir ot adıdır. Tıbbîler katında ma'rūfdur. (013b/02-04)

Haykele: Bir ot adıdır, 'Arabca habbe herme dirler. (332a/11-12)

Haykele: İt üzümü ve oğlan toğduğı zamānda döküp üzerine ekdikleri ot. (330a/06)

Helendür: Rîbās cinsinden bir otdur. (125a/12)

Helyūm: Mār-çūpe didükleri ot ki 'āmme tahrîf idüp maralcū dir. Cāmi'ü'l-Fürs sāhibi helyūm her sarı çiçeklü otdur yinür, helpün-ı meşhūr oldur tabîbler katında dimiş. (248b/31-249a/02)

Helyūn: Mār-çūbe didükleri ot ki 'āmme tahrîf idüp maralcū dirler. (295a/21-22)

Hināmek: Yanduk didükleri ot. (203b/28)

Hinced: Enzerūt. (073a/07)

Hincek: Sakızlık ağacı ki yimişine habbetü'l-hadrā dirler, Fārsîce ve nemeşk Türkî'de cedene dirler. (203b/29-30)

Hod-rū: Kendüden güzel ve yabandan biten ot, keter dahı dirler. (301b/02)

Huşkā: Tutrak ki anuḡla ot yakarlar. 'Arabca harāka dirler. (014a/04)

Huşk-ebzār: Ta'āma konılan otlar ve sā'ır havāyic. (101b/09)

Hümār: Koḡalık otı ki ekseriyā sāhil ü kenār-ı deryāda olur. (125b/17)

Itrātîkūs: Ayu kulaḡı didikleri ot. (158b/02)

İsfetān: Isırḡan dikenini didükleri. (254a/21)

İsfist: Ve bi'z-žamm yaş yonca ispist ma'nāsına ve suda biten ot. Lisān-ı Fārsî'de bā ile fā arasında tebādül ü tevāhi vardır ve önlerinden elifi hızf idüp sipist ü sifist dahı dirler. (037a/09-11)

Jāj: Bir dikenlü ot adıdır. 'Arabca ḡālīs ü ḡālīs dirler. Ni'metî ve Vesîletü'l-Makāsıd sāhibi kaluḡan dikenini dimiş. Mi'yār-ı Cemālî'de sahrālarda biter bir dikenlü otdur. Andan tere düḡ düzerler ki bir niçe terreleri cem' idüp yoḡurd ile ta'bîh iderler terre-düḡ dirler ve dāl otı, deve yir. Ekser bu diyārda oḡa kenger dirler dimiş (156a/12-15)

Jāje: İki zā'-i 'Acemîyle kelbetere söz ya'ni kelimāt-ı fuḡş u mühmelāt-ı jāj ma'nāsına ve bir dikenlü otdur deve anı sever, ol var iken sā'ır otları yimez, tāze iken ādem dahı yir, ekser yirlerde aḡa kenger dirler. (340a/09-11)

Kabā: Süprindi ki oddan süpürürler. Yabana atarlar ve 'Üd ağacı ve sürçmek lafz-ı 'Arabîdür.

Kājîre: Zā'-i 'Acemîyle espür didükleri ot ki bostānlarda ekerler 'Arabca 'usfur ve ahrîz ma'nāsına. (353b/21-22)

Kākunec: Kinbil otı didükleri ki it üzümünüḡ envā'ındandır. Tabbāhlar anuḡla aş boyarlar. Cereb görinsün içün. Nārencî çiçeḡi olur, bir dahı vardır bu cinsden tabîbler Kinbîl-i Tā'îfi dirler. Bu anuḡ gayrıdır, kākune dahı dirler. (057b/22)

Kākül: Zülf-i müselsel ve acı ot adıdır, 'Arabca kullām dirler. (232a/24)

Kardamānā: Geyik zārāsı dirler bir otdur. Ba'zı lar geyik aşığıdır dirler. (019b/25)

Kardeḡān: Geyik zārāsı didükleri meşhūr ot ve ba'zı lar geyik aşığı didiler kardamānā dahı dirler. (283b/27-28)

Kāsnî-i telh: Kara kavak didükleri ot. (063a/20)

Kāşim: Etubbā katında ma'rûf bir ot adıdır Amasiyye vilâyetinde mündek dirler. (246a/05-06)

Katād: Keven didükleri dikenli ot, lügat-i 'Arabîdür. Ammā Fārsî'de dahı isti'māl olunur. (080a/25-26)

Kaysūm: Kovan çiçeği ve ayvadana ki bûy-ı māderān dahı dirler ve mersine didükleri ma'rûf ot. (246a/02-03)

Keber: Kāf-ı 'Arabî vü feth-i bā ile bir ot adıdır ki Tūrki'de gebere dirler turşısın iderler, 'Arabî'de kebbār dirler. (117b/30-31)

Kehac: Süpürge otu ve kara boya, zāc ma'nāsına. (058a/01)

Kehyān: Nā vü bi'l-kesr ayu güli ve ayu kulağı didükleri ot fā vü enyā ma'nāsına sâ'ir tafsîli ve adları anda mezkûrdur. (021a/24-25)

Keneştü: Anzarût didükleri ki 'Arabca mahleb dirler ve çoğana beşzer eşnān didükleri ot ki anuñla esbāb yurlar ve mîve-i nā-resîde. (304b/23-24)

Kenger: Ol kāf-ı 'Arabî sonğrağı kāf-ı 'Acemîyle bir ot adıdır, dikenlüdür, taze iken kabını soyup yirler. İki dürlü olur birisine eşek kengeri dirler. Ādem yimez ma'rûfdur. 'Arabca harşefdir. (119a/03-05)

Kerbā: Ni'metî bilād-ı kimnūnî dimiş. Ba'zı lar rîbās cinsinden bir otdur dimişler kernā kezba ma'nāsına.

Kerefs: Kereviz didükleri ot ki ma'danūs dahı dirler, envā'ındandır, 'Arab dahı kerefs dir. Ġālibā aslda 'Arabî olup Fārsî'de dahı şāyi' olmuştur. (164b/12-14)

Kerezne: Ve bi'z-žamm. Geyik dırāsı didükleri ot. (356b/03)

Kerte: Nîm-tene kaftān ve bir dikendür, deve yir. (356a/10)

Kerüte: Bir nev' dikendür, deve yir. (356a/26)

Kesnî-i telh: Karakavuk otu ve güneyik, kāsni-i telh lafzından muhaffedür. (063b/06)

Keşec: Bir nev' otdur, ba'zı yirde mürîd dirler ve bir cins hurde mantardur. (058a/04)

Keşt: Kāf-ı 'Arabî ve şîn-i mu'ceme ile şūr ma'nāsınadır ve çirkîn, kabîh ma'nāsına ve bir nev' otdur. İplik gibi birbirine tolaşup uzanur gider. (046b/13)

Keşt-ber-keşt: Bir nev' kızılak otdur, iplik gibi birbirine karış muruş tolaşur yire döşenüp uzanur gider. (047a/21)

Kevn-ber: Fülful didükleri meşhûr ıssı ot. (119a/07)

Keyā: Sıhāh-ı 'Acem sāhibi keyā bi'l-feth ve'l-kesr ulu ve kurı ot ve iş güç ma'nāsına gelür keyānā mislihü dimiş. (021a/24-021b/06)

Kıpā: Şîrdān ü süprindi vü 'öd ağacı. (020a/07)

Kırdemān: Geyik zarāsı didükleri ot. (284a/14)

Kırsa'ne: Boğa dikenî. (353a/22)

Kîkîc: Su kerdemesi ve ısırgan dikenî tohmı. (058b/12)

Kîkîn: Su gerdemesi ve ısırgan dikenî ve semizotı didükleri ki 'Arabca riclet dirler. (287b/30)

Kîkîz: Isırgan dikenî tohmı ve kerdeme ve su kerdemesi ta'rîb idüp kîkîc dirler. Ni'metî; ve semiz otı ki 'Arabca ricle vü circîz dirler aña dahı dirler dimiş. (135a/04-05)

Kiyā: Kāf-ı 'Arabîyle her zebān u çār-tıbāyî' vü kurı ot ve süprindi ve iş güç ma'nāsına. (021b/13)

Küm: Dere ve havz kenārında biten ot ma'nāsına da nakl olındı. (247b/15-16)

Kunā: Hıyarek didükleri meşhûr ot. (020a/12)

Kundus: Kundûz didükleri meşhûr cânvercik ki ekser su içinde olur ve ağı kındize didükleri ot ki yaylaklarda biter. Etıbbā katında kündüs demekile meşhûrdur, çok devāya isti'māl iderler. (164a/24-25)

Kûpel: Pāpādyā didükleri ot, etıbbā katında bābūne ve bābunc demekile masrûfdur. Ba'zı yırde koyungözi dirler. (233a/26-27)

Küneb: Ni'metî feth-i kāfla keneb ve andan gayrı bir otdur dimiş. (034b/29)

Lād: Ve kokulu ota dahı dirler. (082b/28-31)

Lahc: Kara boya ve süpürge otı, feth-i kāfile kahc ma'nāsına bu lüğat kāfile ve lāmile mervîdür, ve zāc u kovan otına dahı dirler. (059a/26)

Lîf: Katîfeciler fırçası ve dellâklar sâbûnıla kullandığı Türkî'de de lîf dirler ve hurma ipi ve her ot ki anuğ köki ve üsti til til ola ve âb-gîr ma'nāsına. (189b/29-31)

Lûf: Bir ot adıdır ki etıbbā katında ma'rûfdur. Türkî'de yılan yasduğı ve ayu pancarı ve kulancuk çüki ve kurd kulağı dirler ve fîl kulaklı âdem. (189b/31-190a/02)

Luh: Bir nev' otdur ki andan hasîr iderler. (063b/21)

Lûh: Mislihu.

Mâlic: Sürgi ki cüllâhların ot kökünden iplik sırcaklarına dirler ve başmakcılarun ve gayrıların lîfi ve mutlakā lif ma'nāsına ve yapucılarun masîrîsi ve mālâsı ki anuğla dîvâr sıvarlar mālâ lafzınun mu'arrebîdür. (059b/9-11)

Mâtkek: Persiyān didükleri ot ki etıbbā katında ma'rûfdur, 'asā'ü'r-râ'î ve şî'rû'l-gül ve kezberetü'l-beyr ve kezîretü'l-ğasā dirler. (192b/03-04)

Mihr-giyā: Muhabbet otı didükleri meşhûr ot. Fâzıl-ı Muhakkik böyle tahkîk eylemişler ki mihr-giyā muhabbet otudur. Lafz-ı mürekkebdür. Bir cüzi mihrdür muhabbet ma'nāsına bir cüzi giyâdur ot ma'nāsına aslı giyâh-ı mihrdür. Ma'nâ-yı terkîbden 'ilmiyyeye nakl olıcak muzâfun ileyh takdîm

olunmuşdur. Bu husûs lisân-ı Fârsînün havâsındandır. Medlûl-ı terkîbîsi de mihr-giyânun ma'nâ-yı 'ilmîsine mutâbıkdur. (023b/11-16)

Mûlgûl: Kâf-ı 'Acemîyle ebeğömece didükleri ot, sâ'ir esâmîsi vertâc lafzında mestürdur. (234a/30-31)

Müşg-zemîn: Toylak didükleri ot ki 'Arabca su'd dirler. Etıbbâ katında dahı bunuñla ma'rûfdur. (292a/21)

Necîl: Ayruk didükleri ot. (234a/15-16)

Necm: Ayruk didükleri ot. (248a/22)

Nemc: Ve süpürge otı ve koğa otı didükleri. (060a/08)

Nivişt: Tarhûn didükleri ot sâ'ir esâmîsi inbâ-nişt lafzında mestürdur. (048b/29-30)

'Anber: Şâh-büy, 'inde'l-ba'z, deñiz sığırınun revsidür ve ba'zı lar deñiz içinde biter bir ağacın zamğıdur ve 'inde'l-ba'z deryâ dibinde bir otdur biter deryâ cânvârları anı yirler andan hâsıl olan revs 'anber olur. Ba'zı lar deñiz köpeginden hâsıl olur ve Allahu â'lem. (115b/25-28)

Pejgarde: Oklağı ve bir dikendür. (318a/31)

Penc-enguş: Bir otdur ki suya koyıcak pençe gibi parmakları açılır ve sudan çıkıcak girü yumılır ve ba'zı lar ayıd ağacıdır didiler. (038a/16-18)

Penîrek: Ebem gömece didükleri ot etıbbâ katında habbâzî dimekile ma'rûfdur. (197b/30)

Perend: Hıyaruk didükleri otun adıdır, yabanîsi ki kinnâ'berî dirler, perğust ma'nâsına ve kanbil otı didükleri ki it üzümünün envâ'ındandır, tabbâHlar anuñla aş boyarlar, yağlu görinsün için nârencî çiçeği olur, kâkenc ü kâkene dahı dirler. (068a/21-23)

Perestü: Ve kuzıkulağı didükleri ot. (298a/21-22)

Perğast: Hıyaruk didükleri otun yabânîsidür Tıbbîler kata'-i berrî dirler ve çeñâr-pâ yidüğü ot. (037b/22-23)

Pergeşt: Şîn-i mu'ceme ile mislihü ve iplik gibi bir otdur yir yüzinde birbirine tolaşık biter. Tabîbler serencân dirler. (037b/27)

Persiyân-dârû: Mâtlak didükleri ot, etıbbâ katında 'asâ'ü'r-râ'î dimekile meşhûrdur. (298a/20)

Persiyâvûşân: Baldırıkara didükleri ot gölgelü yirde, kayalar üzerinde saç gibi biter, şî'rü'l-hınâzâr ü şî'rü'l-fül ve şî'rü'l-ciyl ü şî'rü'l-hayy ü kez beretü'l-bîz ü küz beretü'l-kasade dirler, etıbbâ katında ma'rûfdur. (257b/01-03)

Pilpil: İki bâ'-i 'Acemîyle büber didükleri ma'rûf ıssı ot, ta'rîb idüp fülful dirler, fusahâ kesreteynile isti'mâl iderler. (225b/31-226a/01)

Pîrje: Dene çadır didükleri ot ve kâsnı ve bir nev' edviyedür. (321a/21-22)

Puzğand: Sumak yaprağı ve bu lügat yâ'-i meftûha bâbındaki âhir hurûf-ı teheccîdür, mervîdür, ve bir yaprakdur ki anuñla saHtiyân boyarlar ve belemut, Karahisârî leblâb gibi bir otdur, ağaca muhkem tolaşur, kurudur dimiş. (070a/13-14)

Püncişk-zebân: Lisânu'l-'asfûr didükleri ot, etibbâ katında ma'rûfdur. (261a/06)

Püsteruğ: Bir ser-tûz dikendür, Mekke-i müşerreffe şerefhâ'u'llâhu te'âlâ etrâfında berriyelerde kesret üzre biter yaş iken deve yise öldürür, kurudukdan sonra dikenleri kedi tırnakları gibi olur, Hak subhânehu ve te'âlâ Kur'an-ı 'Azîminde "Leyse lehum ta'âmun illâ min darî"¹ didüklerinden murâd oldur ve kadın tuzluğı. (183a/10-12)

Râfe: Râ'-i 'Arabî vü zâ'-i mu'ceme ile dahı mervîdür, günâh-kâr ve yandık ve gümren didükleri ot ki ağır kokısı olur Kürdler yirler, 'Arabîde şefkat ü mihribânî ma'nâsına gelür kesr-i fâ ile râfih zindegânîsi ve sa't üzerine olan kimesneye dirler. (338b/04-07)

Râsan: Andız didükleri ot ve ardıc ağacı ve kuzıkulağı. (272b/18)

Râzyânc: Rezene didükleri ot, râzyâne lafzınınuñ mu'arrebidür. 'Arab semer dir. (053b/23)

Rîbâc: Kuzıkulağı didükleri ot ve aşHun ki kelem-i kebîdür. Ekseri yinür ve su teresi ve kovan çiçeği ve fidân didükleri ve ayruk didükleri ot. Mezkûrlarun çok esâmîsi vardır. Su kerdemesi didükleri dahı bu cinsdendür ki pende, pendü, pendürî dirler. (053b/26-29)

Rîbâs: Mislihu ve aşhûn ki kelem gibidür. Ekşirek olur, yinür ve fidan didikleri ve ayrık didikleri ot, rîbâc u rîvâc ma'nâsına sâ'ir esâmîsi zîbâc lafzında yazılmışdur. (162a/05-06)

Ründ: Mezgelde didükleri kuş ki ekser çeltik yirlerinde olur ve bir ot adıdur zinde dahı lügatdür. (075b/02)

Rüstemîn: Ot ki biter. (273b/28)

Sabr: Bir meşhûr ot adıdur anuñ 'usâresin tutarlar, 'inde'l-ıtlâk 'usâresi murâd olunur. Eyüsi vilâyet-i Yemen'de 'Aden'e karîb Sukûtîrâ cezâiresinden gelür. Sabr-ı Sukûtîrî dirler. Tahfîf idüp Sukûtîrî dahı dirler. Gâyetde acılığı sebebinden şâ'irler ve münşîler nazm u nesrde çok isti'mâl iderler. Fârsî'de ve 'Arabî'de ve 'Türkî'de müsta'mel lügatdür. (115a/25-29)

Safe: Güyegü ot ve kekük otı ki niçe dürlü olur, sînile ve sadıla mervî lügatdür. (349a/21-22)

Sa'ter: Güyegü otu ki kekük dirler. Bir nice dürlü olur bu ma'nâya 'Arabîdür.

Sarmak: Serme lafzınınuñ mu'arrebidür, sergen didükleri ot ve eger didükleri dârû, koyun sarmaşığı, Halîmî, hak budur ki sarmak, sergen didükleri ot dimekdür, gayrîdür dimiş. (191b/16-17)

Semâr: Kogalık otı ki sular olduğı yirlerde ve dırâklarda biter. (110b/07)

¹ Kur'ân, Gaşîye: 88/6: "Onlara, acı ve kötü kokulu bir dikenli bitkiden başka yiyecek yoktur."

Sepîdân-ı telh: Ni'metî ispiyûş didükleri acı otdur dimiş ki boğa yaprağına dirler, Halîmî isti'yân didükleri acı otdur, mer envâ'ındandır dimiş.

Sereng: Sirken didükleri ot. (207a/09)

Serhas: Ni'metî defne ağacı ve bir mevzi'ün adıdır dimiş ve eyreltû didikleri ot ki kızıl ot ve tuz otı dahı dirler. İki dürlü olur, erkeklü dişilü olur. Bu ma'nāya āhiri şîn-i mu'ceme ile dahı lügatdür. Sihāh-ı 'Acem sāhibi böyle nakl eylemiş. (162b/06-09)

Serhaş: Eyrelti didikleri ot ba'zı yirlerde kızıl ot ve toğuz otı dahı dirler. Erkekli dişili olur. (174b/17-18)

Serme: Sirken didükleri ot, ta'rîb idüp sermak u sermac da dirler, Mevlānā Halîmî hak budur ki sermak, sirken degildür dimiş ve egir didükleri dārū ve koyun sarmaşığı esahh budur. (342b/13-15)

Sez-āb: Zāl-i mu'ceme ile su kerdemesi ve yaban kemmūnî ve ma'danos ve sedef didükleri bed rāyihalı ot ki olduğı mekāna cādū girmez dirler. Niteki Şeyh Nizāmî Husrev ü Şîrîn'inde Ferhād, Şîrîn'ün 'aşkı ğalebesinden zār u nizār olup nevāzeş ü şemātet yār u ağıyardan firār idüp sahra vü bāzārda ser-gerdān u bî-karār olduğı mahalde buyurur. Ve Ahterî Lügatinde esmā'-i nebātātndan bir otuñ adıdır ki 'Türki'de aña sedef dirler. Kerîh rāyihası vardur diyü tasrîh ider ve māni'-i habel ü kâtı'-ı nesl ü cimā' (032a/09-16)

Sipendân-kende: Sezāb didükleri ağır kohulu ot, 'āmme tahrîf idüp sedef dirler. (343b/20-21)

Siperġam: Feslegen didükleri hoş kohulu ot ki reyhān dirler, hak budur ki cemî' hoş-büy çiçeklere itlāk olunur, teyemmüm kāfıyesinde isti'māl olunur. (243a/27-29)

Sipîd-hār: Çakır dikenî. (111a/05)

Sirind: Sarmaşık cinsinden eklemic didükleri ot ki yaprağı ve köki olmaz, tohmı olur, ağaçlara tolaşsa kurıdır, tabîbler katında eksi ot dimekle 'Arabî'de keşüt ve 'alîkî dirler, feth-i sîn ile dahı rivāyet olındı ve güreşçiler oyununda bağda didükleri bu ma'nāya feth-i sînile dahı rivāyet olınmışdır. Ni'metî tabîbler küset ve dînār dirler bir yaprakdur eftûmündan fark olunmaz ve bağda urmak ma'nāsına dimiş, mezkûr Vesîletü'l-Makāsıd sāhibi bu ma'nâlarda Ni'metî ile müttefikdür. (077a/31-077b/05)

Sîsenber: Verasma didükleri hoş kokulu yaprak ve günenik çiçeği ve sîsenber yaprağınun rāyihāsından 'akreb helāk olur. Ve nemmām didükleri hoş kohulu otdur müte'ahhirîn tahtiye itdiler hak budur ki sîsenber verasmanun ġayıdır. (111b/08-11)

Sivāre: Hāşāk, mescid ve kindıra didükleri ot. (344b/06)

Su'd: Cāmî'ü'l-Fürs sāhibi, ve bir dürlü dikendir yabānî dimiş.

Sūs: Yūnān didikleri ot ki etibbā gövüs marazlarında ve muğallalarda isti'māl iderler. Aslū's-sūs ü 'arakū's-sūs dirler ve tabî'at ma'nāsına ve edviyye ve yemişi ve gılālî delük iden kurtcağız ve 'Arabî'de hayyiz oğlana dirler. (162b/29-31)

Sünbül: Her nesne ki arpa ve buğday başı gibi ola, sünbül ve sünbüle dirler, *Kütüb-i Tıbb*'da sünbül ki zikr olunur. Üç dürlü edviyye ıtlāk olunur. Birisi sünbül-i Hindîdür ki sünbül-i tîb dirler ve sünbül-i 'asāfir dahı dirler. Lisān-ı Yūnānîde nārdîn dirler. Birisi dahı sünbül-i Rūmîdür ki sünbül-i ıklît ü nārdîn-i ıklît dirler. Zebān-ı Fārsîde metencūşe dirler. Çetük otunuñ bir nev'idür. Sünbülligi yokdur. Hakikatde zuhūmetinde ve rāyihāsında sünbül-i Hindūya müşābih olduğundan ötüri sünbül dirler. İsti'māl olunan hemān kökidür. Birine dahı sünbül-i cebelî dirler. Boğa dikenine benzer. Budakları ve yaprakları andan kiçirek olur. Ammā anuñ gibi haşîn dikenlü degildür. Köki siyāh olur. Yemişi ve çiçeği ve baldırı olmaz. Ğāyetde gökçek rāyihası olur. Bunuñ dahı köki isti'māl olunur. Buña dahı sünbül ıtlākı fî'ldedür. Rāyihası da müşābehetleri olduğu cihetdendür. Sünbül ü nārdîn lafzı ki mutlak zikr olınsa sünbül-i Hindî murād olur ve ba'zı lar katında nārdîn lafzı mutlak zikr olınsa sünbül-i Rūmî murād olur ve bir nev' lācüverdî çiçekdür. Bahār eyyāmında açılır. Ğāyetde zîbā rāyihası vardur. (230b/12-24)

Sürh-āb: Egîr ot ki yağız dahı dirler ve ağıt didükleri kuş ki surHābî de dirler. 'Arabca nuhām dirler ve Tebrîzde Kızılırmak dirler meşhūr seyrān-gāhdur ve 'avratlar yüzlerine sürdükleri kızılca gül-güne ma'nāsına. (032b/14-16)

Sürt: Egîr didükleri ot ki yürek ağrısına nāfi'dür ve ekin biçildikten sonra arpa ve buğdaydan tarlada bākî kalan ekin bāldurına dirler. (044a/30-044b/01)

Şābîzek: Kurudan didükleri ot ki etibbā katında leffāh dimekile meşhūrdur, hācılarotu dahı dirler. (208b/03-04)

Şāh-bānec: Şāh-bānek lafzınuñ mu'arrebîdür. Bir nev' berk ağaçdur. Mısır diyārında çok olur. Bürnūf dirler, bu diyārlarda dahı vardur. Büyük enār ağacı mikdārında olur. Budakları çok olur. Aluç yaprağı gibi yaprağı olur. İllā bir mikdār andan bozarak ve tülürek olur. Ve tîz kokısı olur, salgım salgım çiçekleri olur, çiçeğünün ortasında kovan çiçeği gibi sarurak zegaı olur, ba'zı ları humūmdur dirler. İsfahān tağlarında biter otunuñ şekli dürlü dürlü olur, ol ki yüksek tağlar başında biter, turak otı şeklinde olur ve ol ki derelerde ve gölgeli yirde biter, yaprağı sarmaşık yaprağı gibi olur ve kiçirek Hatmî gibi olur, ağcarak, kızılcarak, Hoşca, güzelce çiçeği olur. (055b/03)

Şahrūr: Kara tut. (113b/10)

Şebe: Katı yirlerde biter katı budaklu bir dikenlü ağaçdur, boyı üç zirā' mikdārı olur, sarılığa mā'il yeşil mersin yaprağı resminde yaprağı olur ve kendir tohmı gibi tohmı ve kızılca çiçeği olur, sağıcak yelimşik rutūbeti çıkar içinden ve sarı birincdür ki bakır ile tütüyā-yı merāzînîden düzerler sarı olur

altun levninde bu cihetden şebe dirler, ma'denîsi dahı olur, pes âhirindeki hâ, hâ'-i 'alâmet degildir, hâ'-i aslîdür ammâ kesr-i isti'mâl sebebinden hâ'-i 'alâmet gibi isti'mâl olunur, mel'abe mastaba mertebe vezninde. (346b/16-22)

Şenâr: Ve ferâsiyûn didükleri ot ki etıbbâ kâtında ma'rûfdur. (114a/02-03)

Şenbelîle: Mislihu ve bûy didükleri ot ki dâfi'-i rîhdür 'Arabîde hulbe ma'nâsına. (347b/02-03)

Şerbîn: Serv cinsindendir. Katran ağacı dirler, 'ârîkûn didükleri müşhil-i devâ ki dâfi'-i balğamdur. Andan mütevellid olur. Çam ağacına beşzer ve çam kozakları gibi kozakları olur. Teke vilâyetinde çok olur ve Hamîd vilâyetinde bir dürlü şerbîn dahı olur ki dikenlü olur ve ardıç yemişi gibi mîvesi olur. (280a/24-27)

Şev-girân: Ve bi'z-zamm baldıran didükleri ot. (280b/06)

Şeylec: Delüce ki buğdaydan azar. (055b/30)

Şeytare: Sergele didükleri ot ta'rîb idüp şeytarac dirler. (347b/20)

Şeytranc: Serküle didükleri ot, şeyrenc ma'nâsına. (055b/31)

Şinâr: Ve ferâsiyûn didükleri ot ki etıbbâ katında ma'rûfdur. (114b/08)

Şindâb: Boğa dikenî. (033a/10)

Şîrâz: Turak otına dahı dirler. (132b/25-27)

Şivîd: Turak otı, sâ'ir adı şît lafzında muharrerdür. (078b/18)

Şîz: Hindûstân'dan gelür bir ağaçdur ki andan eyü yaylar düzerler ve andan düzilen yaylara dahı şîz dirler ve âbanûs ma'nâsına. (132b/28-29)

Şügîrân: Baldıran didükleri ot. (281a/10)

Şuh: Özlü balçık ve katı yir ki anda ot bitmez ve bir ağaçdur ki mîvesi olmaz. (063a/01)

Şürgez: Ak ılgun ağacı ki 'Arabca enil dirler. Sıhâh-ı 'Acem sâhibi âhirini zâ'-i 'Acemîyle tashîh eyledi. Vesîletü'l-Makâsıd sâhibi acı olgun ağacı ki Türkî'de ak yılgun dirler demiş. Karahisârî çörek otı, şünîz ma'nâsına nakl eylemiş. (133a/06-08)

Şüncâr: Ençlik didükleri ot ki kan gibi köki kızıl olur. Mümçılar ve halvâcılar anı isti'mâl iderler, hevâcir ma'nâsına. (115a/12-14)

Şüngâle: Eklîl didükleri ot ki köki kızıl kan gibi halvâcılar ve mümçılar isti'mâl iderler, gayrî adları şüncâr lafzında mezkûrdur. (348b/28-29)

Şütür-gâz: Bundık dikenî ve deve tabanı çiçeği, Horâsân ve Nahcûvân ve Âzerbeycân ve Muslî tağlarında çok biter ve encidân-ı Horâsânî ve deve dikenî didükleri meşhûr dikenlü ot ki anı gâyetde sevdüğinden çok yir ve egir ma'nâsına eşîr-gâz dahı dirler. (133a/02-03)

Şütür-pâ: Kekik didükleri ot ki hoşca râyihası vardır. 'Arabca sa'ter dirler. (018a/19)

Telec: Ni'metî bir otdur ve 'akreb yuvasına dirler dimiş. (052b/20)

Temlül: Kunâber didükleri ot ki etıbbâ katında ma'rûfdur. Ermenîler hayruñ dahı dirler. Mu'teber dârûdur. (226b/25-26)

Tıkırda: Kerviyâ didükleri ot ki etıbbâ katında ma'rûfdur ve kerfe dirler. (325b/22-23)

Tabâşîr: Bir meşhûr Hindî dârûdur. Siyâh fülful olduğı yirde olur. Ammâ hakikatide çok ihtilâ vardır. Ba'zı lar iderler ki eski kamışların içinde bulunur. Eyüsi boğunları yanında olandur ve ba'zı lar dir ki kamışın yanmış ve remâdîdür yıl esdükçe birbirine tokınmağıla tutuşur. Yanar tabâşîr olur. (115b/10-14)

Tâyesfer: Kalın kabuklu bir otdur vilâyet-i Hind'den gelür. Tâze ekin rengi kızıl ve sarı olur. Cimâ' iderken ağızda tutsalar, inzâlî men' ider bunun hakikatinde çok ihtilâf vardır. Esahh budur ki zikr olındı. (115b/08-10)

Usturâtaykûn: Boğa dikenini didükleri ot. (255a/07)

Uşk: Dârûlardan bir ot adıdır, etıbbâ katında ma'rûf u meşhûrdur. (190b/07)

Übhül: Dikenlü ardıcuñ kızılca yimişi ki düdek dirler. (225a/04)

Übhül: Dikenlü ardıcuñ kızılca yimişi ki düdek dirler. (225a/04)

Ülfâş: Ni'metî, iki yüzli kimesne ve boğa dikenine dirler dimiş. (168a/17)

Üsfenc: Karahisârî bir otdur ki deñiz kenarında bulunur dimiş. (051a/07)

Üsküder: Koğalık dirler bir otdur darâk yirlerde biterler. (090a/18)

Üştür-gâr: Deve dikenini ve deve yiyecek ot. (090b/21)

Üştür-gâz: Devetabanı çiçeği ve encidân-ı Horâsânî ve deve dikenini didikleri meşhûr diken ki deve anı gayetde sevdüğinden çok yir. (127a/09-10)

Üştürüğ: Kulugañ dikenini ki deve anı yimege gâyet mâ'ildür, üstür-gâz ma'nâsına ve yanduk ve egîr. (182b/14-15)

Vec: Egir otı, gayrı adları sürt lafzında mezkûrdur ve kökine dahı dirler ve saban ağacının posı ve diyâr-ı Tâ'îfde bir şehir adıdır.

Verej: Fetheteynile egir didikleri ot verec ma'nâsına. (157a/24)

Vergâr: Kâf-ı 'Acemîyle karamık ki buğday içinde bulunur. Siyâhça dânelerden ve turfanda ilkin yetişen yemiş ki kılavuz dirler. Halîmî; ikinci def'a yetişen yemiş ve sebze ve ot ki 'Arabça halka dirler diyü nakl eylemiş ve büstân evlegi ve fark ya'ni hıyârlık ve her nebât ki anuñ sâkî olmaya uzamaya ve büstân ma'nâsına da nakl olınmış. (124b/15-18)

Vergâst: Râ vü sîn-i mühmele ile hıyâruk didükleri otuñ yabânîsidür. Tıbbîler kınâ'-i berrî dirler ve çehâr-pâ yidüğü ot, pergâst dahı lüğâtdür. Gayrı adları anda mezkûrdur. (049a/22-24)

Vergaşt: Rā vü şîn-i mu'ceme ile bir otdur. Gâlibā rā vü şîn-i mühmele ile vergaşt ma'nāsınadır. (049a/24-25)

Vertāc: Ebem gömeci didükleri ot, habbāzî ma'nāsına ve güneyik otı, hūr-peres ma'nāsına, vilāyet-i 'Irakda tūla dirler. Cāmi'ü'l-Fürs sāhibi ve ulu otı ve yaprakları uvak bir otdur demiş, ve ulu demekdür, büzürg ma'nāsına. (060a/20)

Vertic: Bildırcın didükleri ot ve cîm yirine jâ-i 'Acemîyle dahı lügatdür, egîr ma'nāsına. (060a/25)

Yebrüc: Kurudan otı didükleri (060b/12)

Yezgand: Teteri didükleri ot ki tohmı sümmāk olur. (087a/10)

Zāfe: Deve tabanı didükleri ot ve gömren didükleri ota dahı dirler ki ağır rāyihası olur Kürdler ve Türkler yirler, ekser erbāb-ı lügat rā'-i mühmelede nakl eylediler ve zā'-i mu'ceme ile dahı mervîdür. (340a/11-13)

Zağber: Şeble didükleri ot ki tabîbler katında merv demekle ma'rûfdur. (107a/20)

Zağîr: Kettân. (107a/21)

Za'îr: 'Ayn-ı mühmele ile ğayn-ı mu'ceme ile kettân ki iplik egirirler. (107a/19)

Zehr-giyā: *Hindūstān'da biter bîş gibi bir zehr-nak meşhûr otdur.* (016a/1)

Zerîr: Sarı ağaç dirler bir ağaçdur. Ba'zılar zerde çûpdur didiler. Şems-i Fahrî ve Tûsî; bir saru otdur didiler. Hak budur ki cemî'sinde ıtlāk olunur. (107a/07)

Zerkiyā: *Bir nev' altun renginde otdur. Hindūstānda biter.* (015b/28)

Zîre: Kemmûn, 'avām ğalat idüp kimnûn dirler ekser vilāyetlerde olur, ammā eyüsi Kirmāndan gelür, Ni'metî ve geyik zırāsı didükleri ot demiş ve çemen ki basdırmaya iderler. (341a/21-23)

Züferā: Çörtük didükleri ot ki yaban torak otı dahı dirler. (016a/14-15)

Sonuç

Bu çalışma, *Tuhfetü's-Seniyye* adlı eserin içinde yer alan bitki isimlerini ve bu bitkilerin halk hekimliğindeki kullanımlarını inceleyerek XVI. yüzyıl Osmanlı dönemi tıp ve botanik anlayışına dair değerli bir perspektif sunmuştur. Deşîşî Mehmed Efendi'nin, Farsça ve Türkçe arasında bir köprü kuran bu sözlüğü, yalnızca dilbilimsel bir kaynak olmanın ötesinde, dönemin kültürel, sosyal ve tıbbi pratiklerini anlamak için bir rehber niteliği taşımaktadır. Mehmed Efendi, sözlükte yer alan bitkileri alfabetik sırayla sunarken, bu bitkilerin halk hekimliğinde hangi amaçlarla ve nasıl kullanıldığına dair bilgiler vererek eseri, botanik ve tıp tarihi açısından önemli bir kaynak haline getirmiştir.

Çalışma kapsamında, bitkilerin halk hekimliğinde nasıl bir yere sahip olduğu, hangi hastalıkların tedavisinde kullanıldıkları ve bu bilgilerin halkın günlük yaşamındaki yansımaları ele alınmıştır.

Tuhfetü's-Senîyye'nin, yalnızca bir sözlük olarak değil, aynı zamanda halkın sağlığını korumak ve tedavi etmek için başvurduğu bir bilgi kaynağı olarak işlev gördüğü görülmektedir. Mehmed Efendi'nin eserde sıkça vurguladığı “otdur”, “tabîbler katında ma'rûfdur” gibi ifadeler, eserin, dönemin hem halk hekimliği hem de akademik tıp bilgisiyle güçlü bir bağ kurduğunu göstermektedir.

Ayrıca, eserde yer alan bitki isimleri, Osmanlı dönemi tıbbi uygulamalarının ve halk hekimliği geleneğinin, eski medeniyetlerin tıp bilgileriyle nasıl harmanlandığını ortaya koymaktadır. Özellikle Farsça, Arapça ve Türkçe arasında kurulan dilsel ve kültürel bağ, Türklerin göç yolları üzerindeki farklı kültürlerden edindikleri bilgi birikimini gözler önüne sermektedir. Fars kültürüne ait birçok bitki isminin Türkçede yer alması, Osmanlı topraklarında farklı medeniyetlerin etkisinin bir kanıtıdır. Aynı şekilde, Anadolu'nun doğal zenginliklerinin halk hekimliğindeki etkileri de eserde detaylı bir şekilde işlenmiştir.

Tuhfetü's-Senîyye, dönemin sadece bitki isimleriyle sınırlı kalmayıp astronomiden gastronomiye, tarihten mitolojiye kadar birçok alanda bilgi sunmasıyla dikkat çekmektedir. Bu durum, eserin, yalnızca bir sözlük değil, aynı zamanda çok yönlü bir kültürel belge niteliği taşıdığını göstermektedir. Özellikle halk hekimliği ve tıbbi bitkilerle ilgili sunduğu bilgiler, dönemin sağlık anlayışını ve tedavi yöntemlerini anlamak açısından önemli ipuçları barındırmaktadır.

Bu bağlamda, *Tuhfetü's-Senîyye*'nin modern araştırmacılar için çok yönlü bir çalışma alanı sunduğu açıktır. Eser, tarih, dilbilim, botanik, etnobotanik ve halk tıbbı gibi disiplinlerde çalışma yapan araştırmacılara eşsiz bir kaynak sağlamaktadır. Ayrıca, geleneksel tıp uygulamalarından ilham alarak günümüz bilimsel yöntemleriyle harmanlanabilecek bir bilgi dağarcığı sunmaktadır.

Sonuç olarak, *Tuhfetü's-Senîyye*'nin halk hekimliği ve bitkilerin tıbbi kullanımı üzerine sunduğu bilgiler, geçmişten günümüze taşınan bir bilgi köprüsünü temsil etmektedir. Deşîşî Mehmed Efendi'nin bu sözlüğü, Türk kültür tarihi içinde hem dil hem de tıp ve botanik açısından değerli bir eser olarak kendini göstermekte ve kültürler arası bilgi akışının bir kanıtı olarak önemini korumaktadır.

Kaynaklar

- Akarsu, B. M., Yöndemli, F., Akarsu, S. (2020). Antik dönem tıbbının Müntahab-ı Şifâ'da tezahürü. *Erdem İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 78, 1-22.
- Akyüz Özdemir, A., Erdal, R. (2021). İlk insandan günümüze fitoterapi – Antik Çağ (Bölüm-1). *Smyrna Tıp Dergisi*, 10(2), 58-67.
- Altıntaş, A. (2017). *Yâdigâr, 15. yüzyıl Türkçe tıp kitabı Yâdigâr-ı İbn-i Şerîf*. Merkezefendi Geleneksel Tıp Derneği.

- Atalay, B. (1985). *Divanü Lûgati't-Türk Tercümesi*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aydeniz, S. (2008). *Edviye-i Müfreda* [Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Baytop, T. (1999). *Türkiye'de bitkilerle tedavi*. Nobel Tıp Kitapları.
- Böler, T. (2014). *Tercüme-i Kâmilü's-Sinâ'a (İnceleme-Metin-Dizin-Tıpkıbasım)*, Kesit Yayınları.
- Bursalı M. T. (2016). *Osmanlı Müellifleri* (Y. M. Saraç, Haz.). Türkiye Bilimler Akademisi, Ankara.
- Demir Öztürk, N. (2019). Muhammed Bin Mahmûd-ı Şîrvânî'nin 'İlyâsiyye' isimli tıp eserinin incelenmesi. *Yeni Türkiye (İlk dönem Türkçe İslâmî Eserler Özel Sayısı – II)*, 106, 598-623.
- Deşî Mehmed Efendi. (1580). *Tuhfetü's-Seniyye ile'l-Hazreti'l-Haseniyye*. Topkapı Sarayı B383.
- Erdağı, B. (2000). *Tuhfe-i Mübâriẓe (İnceleme-Metin-Sözlük)* [Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Güven, M. (2005). *Abdulvehhâb bin Yusuf'un Müntahab-ı fi't-Tıbb'ı (Dil İncelemesi-Metin-Dizin)* [Doktora Tezi, Pamukkale Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Karaman, M. İ. (2019). *Osmanlı tıbbında ilk bahname örneği: Musa b. Mesud'un Bahname tercümesi ve modern üroloji açısından değerlendirilmesi* [Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Önler, Z. (1990). XIV ve XV. yüzyıl Anadolu Türkçesi botanik terimleri. *Journal of Turkish Studies*, (Fahir İz Armağanı I), 14, 357-392.
- Özdemir, R. T. (2024). *Deşî Mehmed'in et-Tuhfetü's-Seniyye ile'l-Hazreti'l-Haseniyye isimli Farsça-Türkçe sözlüğü (İnceleme, metin, dizin, tıpkıbasım)* [Doktora Tezi, Pamukkale Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Özer, O. (1995). Ahmedî Tervîhü'l-Ervâh [Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Sarı, N. (1991). Attar. *İslam Ansiklopedisi*, 4, 94-95.
- Sofuoğlu, S. (2017). *Şâbân-ı Şifâî Şifâ'iyye fi't-Tıbb (Giriş-İnceleme [Ses ve Şekil Bilgisi]-Metin-Dizin)*, [Yüksek Lisans Tezi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Şîrvânî, M. M. (2012). *Tuhfe-i Murâdî* (M. Argunşah, Haz.). Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.